

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

**ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ НІМЕЧЧИНИ В
ТУРИЗМІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеню: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
студентки заочного відділення
V курсу
Рощенко Єлизавети Валеріївни

Науковий керівник:
к. геогр.н, доцент Шпарага Т. І.

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТУРИЗМІ.....	5
1.1 Поняття про історико-культурні ресурси та їх використання в туризмі.....	5
1.2 Методика дослідження використання історико-культурних ресурсів у туризмі.....	13
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ НІМЕЧЧИНИ.....	16
2.1 Історичний розвиток Німеччини та його вплив на формування туристичних ресурсів країни.....	16
2.2 Пам'ятки археології.....	20
2.3 Пам'ятки архітектури, історичні пам'ятки та пам'ятки містобудування.....	22
2.4 Мистецькі та етнографічні пам'ятки.....	27
РОЗДІЛ 3. ЗАЛУЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ НІМЕЧЧИНИ ДО ТУРИЗМУ.....	32
3.1 Правові основи регулювання збереження та використання історико- культурних ресурсів.....	32
3.2 Сучасний стан залучення історико-культурних ресурсів до туризму.....	35
3.3 Проблеми і перспективи залучення історико-культурних пам'яток до туризму.....	44
3.4 Використання німецького досвіду у розробці проекту «Дигітальна спадщина» в Україні.....	51
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність роботи. Німеччина має велику кількість історико-культурних туристичних ресурсів і є одним із яскравих прикладів країн, для яких ці ресурси є одним із ключових аспектів розвитку туризму. За останні десятиліття Німеччина стала одним із провідних туристичних напрямків у Європі, приваблюючи мільйони туристів. Інтерес до цієї держави визначається, у першу чергу, її багатою історією та культурною спадщиною.

Дослідження німецького досвіду залучення історико-культурних ресурсів до потреб туризму є важливим для України, яка також має потенціал у сфері туризму, що пов'язаний із використанням цих ресурсів, але часто зустрічається із численними викликами на шляху до його реалізації.

Ступінь вивченості тематики роботи. Такі вітчизняні автори, як В. Стафійчук, Є. Панкова, І. Смаль, О. Бейдик та О. Любіцева у своїх роботах з'ясовують сутність поняття «туристичні ресурси» та розглядають їх поділ на групи в залежності від різних критеріїв, пропонуючи власні системи класифікації. Зокрема, М. Мальська наводить у своїй праці визначення поняття історико-культурних туристичних ресурсів. Л. Немець, К. Сегіда та Н. Моштакова визначають поділ групи історико-культурних туристичних ресурсів на підгрупи. С. Кузик та Д. Литвин визначають роль історико-культурних туристичних ресурсів у формуванні туристичного попиту та створенні привабливого туристичного іміджу регіонів або держав. Ф. Шандор пропонує розробки щодо залучення туристичних ресурсів зокрема й історико-культурних до різних видів туризму. Такі іноземні автори як Д. Надсон, К. Холл, Л. Мітчел, А. Ковальчик, М. Козак також розглядають у своїх роботах проблематику історико-культурних ресурсів та їх використання у різних видах туристичної діяльності.

Об'єктом роботи є історико-культурні туристичні ресурси Німеччини.

Предметом дослідження роботи є використання історико-культурних ресурсів Німеччини в туризмі та його досвід для України.

Мета дослідження полягає у вивченні різних видів історико-культурних туристичних ресурсів Німеччини, дослідженні їх використання у туризмі країни та запозиченні цього досвіду для України.

Для реалізації поставленої мети у роботі були поставлені такі завдання:

- дослідити історико-культурні ресурси як окрему групу туристичних ресурсів;
- дати характеристику наявних історико-культурних туристичних ресурсів Німеччини;
- визначити, якими правовими основами регулюється використання історико-культурних пам'яток у туризмі в Німеччини;
- визначити сучасний стан залучення таких пам'яток до туризму країни;
- визначити наявні проблеми, шляхи їх подолання та можливі перспективи у використанні таких пам'яток;
- базуючись на німецькому досвіді, запропонувати проєкт використання історико-культурних пам'яток в туризмі в Україні.

При написанні роботи використано такі **методи дослідження**: літературний метод, методи класифікації, аналізу, синтезу дедукції, індукції, метод позначення проблем, системний та історико-хронологічний підходи.

Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний об'єм роботи- 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ У ТУРИЗМІ

1.1 Поняття про історико-культурні ресурси та їх використання в туризмі

У сучасному світі туризм є однією із найбільш розповсюджених форм дозвілля для багатьох людей. Саме туризм дозволяє населенню змінити робочі будні на нові враження, побачити чи дізнатися про щось нове, розширити свої горизонти та світогляд. Основним рушієм для розвитку туризму як однієї з основних форм рекреації і успішного провадження туристичної діяльності є туристичні ресурси. У сучасному розумінні існує багато наукових підходів до тлумачення визначення «туристичні ресурси».

На думку І. Смалю вивчення туристичних ресурсів світу є складним та багатограним процесом, у якому задіяно багато інших наукових дисциплін. Так для їх дослідження поєднуються елементи не лише географії, але й історії, культурології, екології, менеджменту та маркетингу, релігії, економічної ситуації тощо [20].

У своїй роботі «Туристичні ресурси світу» І. Смалю визначає туристичні ресурси як «сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту» [20]. На його думку, усі туристичні ресурси поділяються на 4 основні групи: природні, технологічні, суспільні та подієві.

До природних ресурсів за класифікацією науковця належать кліматотерапевтичні, лісові, водні, флоро-фауністичні, бальнеологічні, орографічні та ландшафтні ресурси; до технологічних- технічні, інформаційні, інноваційні, рекламні та управлінські ресурси; до суспільних- архітектурні, археологічні, культурологічні, паркові та техногенні ресурси; до подієвих-

громадські, мистецькі, спортивні, історичні, політичні, релігійні ресурси та природні явища. При цьому автор наголошує, що природні, суспільні та подієві ресурси виступають базою для виникнення певних видів туризму, в той час як технологічні ресурси стають механізмом їх застосування та просування.

Також, на думку вченого категорія туристичних ресурсів не є константною, оскільки залежить від множинних кількісних та якісних показників, серед яких, наприклад, територіальна концентрація та зосередженість ресурсів, сезонність і ритмічність рекреаційної діяльності, вартість та багаторазовість експлуатації таких ресурсів із врахуванням їх довготривалої сталості, унікальність та доступність та інші фактори.

Серед підходів до оцінки туристичних ресурсів І. Смалю серед інших виділяє психологічно-естетичний підхід, при якому оцінюється вплив природних і історико-культурних ресурсів на психо-емоційний стан людини та їх атрактивність для туристів [20].

У праці «Туристичні ресурси України» автори О. Любіцева, Є. Панкова та В. Стафійчук трактують туристичні ресурси як ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту. На думку авторів, наявність таких ресурсів є основною мотивацією для туристів у визначенні своєї наступної дестинації.

Подібно до І. Смалю, автори визначають кілька підходів до класифікації туристичних ресурсів, серед яких такі, як сутнісний, діяльнісний, атрактивний, ціннісний, функціональний та еколого-економічний.

Науковці також наводять схему поділу туристичних ресурсів. За їх розумінням, виділяється 3 групи таких ресурсів: природні, інфраструктурні та культурно-історичні. Схема авторів на відміну від вищенаведеного прикладу І. Смалю є більш комплексною, оскільки враховує також взаємопов'язаність елементів між собою [10].

Відомий український науковець О. Бейдик у своїй праці «Ресурси світового туризму: поняття, класифікація, картографування» наводить значно коротшу

класифікацію туристичних ресурсів. У наведеній роботі автор виділяє лише два типи ресурсів, а саме природні і культурно-історичні [2].

Згодом у роботі «Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування» О. Бейдиком було деталізовано наведену ним раніше класифікацію. Таким чином, наряду з категорією природних ресурсів автор виділив природно-антропогенні ресурси, тобто природні об'єкти, які зазнали змін в результаті людської діяльності або ж об'єкти, створені людиною, і мають властивості природних, а блок суспільно-історичних ресурсів доповнився поділом на архітектурно-історичні, бісоціальні, тобто об'єкти, пов'язані із життєвим циклом видатної особи та подійні [1].

Таким чином, можна сказати, що єдиного визначення а також системи класифікації для такого поняття як «туристичні ресурси» не існує, оскільки його трактування є багатостороннім та залежить від багатьох факторів.

До об'єктів культури належать місця, споруди, комплекси, їх частини, території та водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового, художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Отже, історико-культурними туристичними ресурсами вважають сукупність створених у процесі історичного розвитку певної території пам'яток матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристської діяльності [11].

Сюди відносять ті об'єкти культури та історії, які досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення та можуть бути використані за наявних технічних і матеріальних можливостей для задоволення рекреаційних та духовних потреб суспільства.

Для цілей роботи наведемо власне групування історико-культурних туристичних ресурсів, з урахуванням думки про те, що наявність таких ресурсів обумовлює привабливість того чи іншого регіону для туристів при плануванні їх наступної подорожі (Рис. 1).

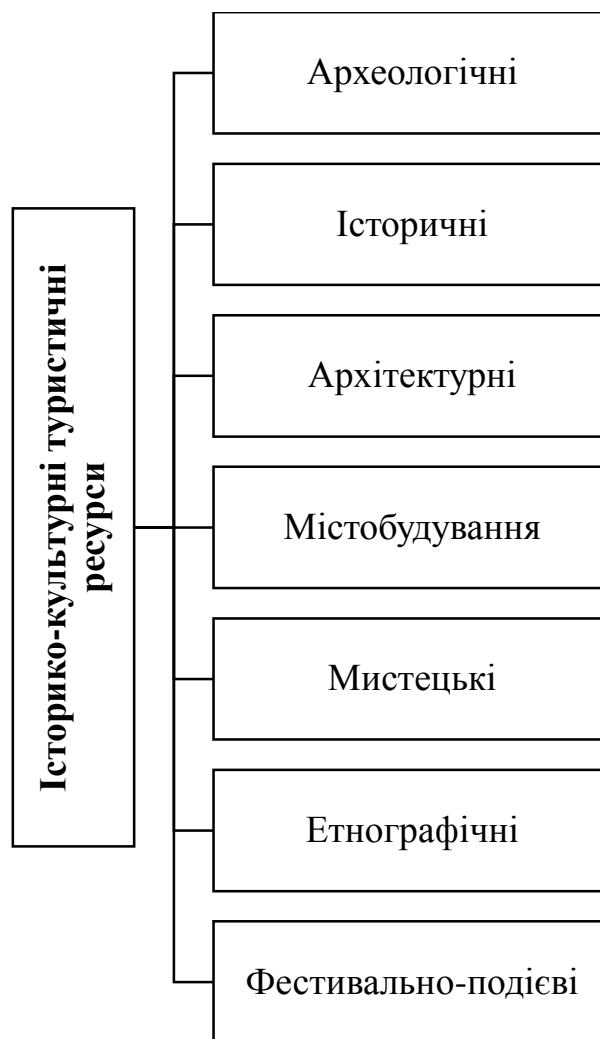

Рис. 1 Групування історико-культурних туристичних ресурсів

Джерело: авторська розробка

Наразі історико-культурні туристичні ресурси чи не найактивніше використовуються для організації різних видів пізнавального туризму. Якщо протягом останніх століть такі ресурси використовувались здебільшого для виконання виховних функцій, таких як посилення національної свідомості чи підвищення патріотизму, то сьогодні історико-культурна спадщина виконує також і функцію рекреаційного ресурсу.

Історико-культурні туристичні ресурси поділяються на матеріальні та духовні. Матеріальні пам'ятки охоплюють сукупність засобів виробництва та інші матеріальні цінності суспільства на кожній історичній стадії його розвитку. В свою чергу, духовні являють собою сукупність досягнень суспільства в освіті, науці,

мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, у праці й побуті [21].

Поділ історико-культурних ресурсів на групи залежить від спільності їх ознак. Таким чином, наприклад, до археологічних пам'яток належать городища, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, давні місця захоронень, кургани, кам'яні статуї, наскальні зображення, старовинні предмети. Історичними пам'ятками є будівлі, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними подіями в житті народу та життям видатних людей держави, а також із розвитком науки, техніки, культури і побуту. До групи пам'яток містобудування відносяться центри населених міст, вулиці, площі, квартали із збереженим плануванням та історичною забудовою. Група мистецьких пам'яток представлена зокрема картинами, статуями, статуетками та іншими витворами образотворчого мистецтва. Етнографічні пам'ятки відображають побут та культуру народу. До них належать такі об'єкти, як, наприклад, літописи, посуд, предмети ткацтва, національні музичні інструменти тощо. Фестивально-подієві ресурси- це група нематеріальних ресурсів, до яких належать музичні фестивалі, культурні заходи чи релігійні події.

Історико-культурні туристичні ресурси відіграють важливу роль у формуванні туристичного попиту та створенні привабливого туристичного іміджу регіону чи держави.

Історико-культурні туристичні ресурси характеризуються високою популярністю серед туристів, задовольняють їх попит у пізнанні навколишнього світу, сприяють змістовному проведенню вільного часу. Найбільшою особливістю цих ресурсів є те, що вони мають повсюдний характер розташування, адже кожна місцевість вирізняється своєю історією, традиціями, їх потенціал можна вважати необмеженим.

Дуже важливими для формування світогляду і задоволення ментальних проблем народу, їх туристичних потреб є саме матеріальні та духовні пам'ятки народу, які несуть історико-культурний потенціал.

Не слід забувати, що туристичні ресурси будь-якої території вимагають вмілого, творчого і наукового підходів до їх використання для цілей туризму і розробки сучасних туристичних маршрутів [8].

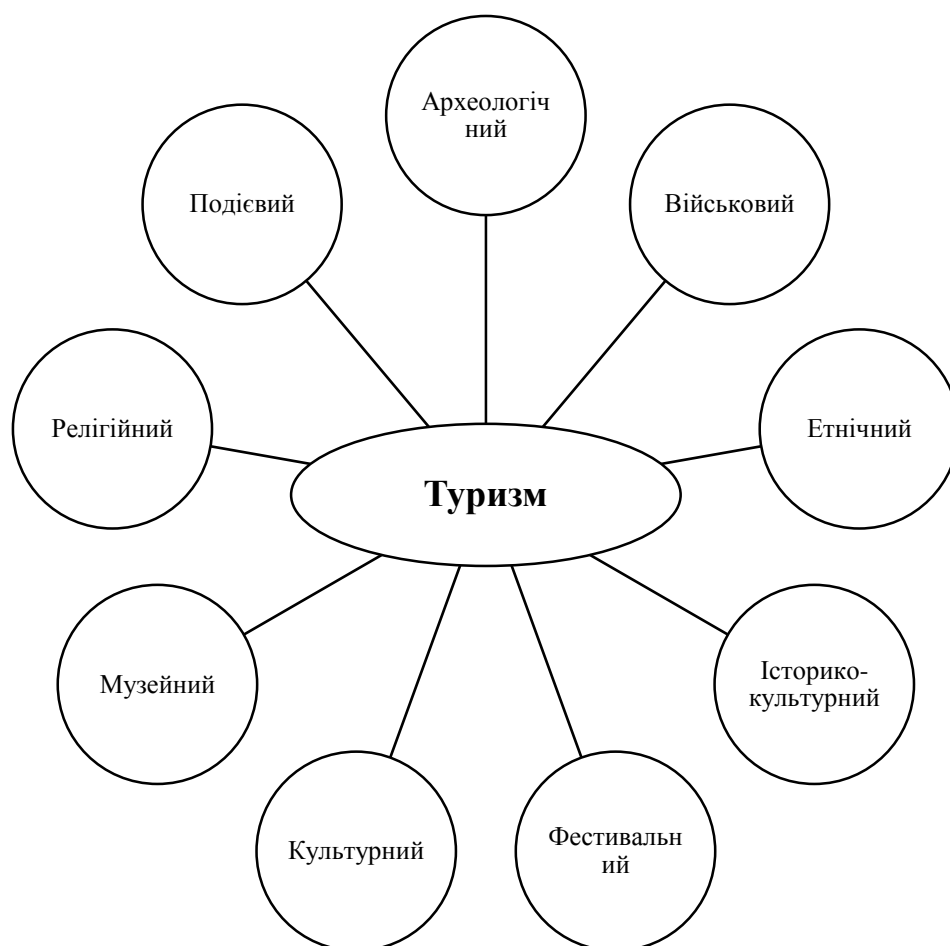
Такий туристичний ресурс, як історико-культурні пам'ятки активно використовують європейські країни, які отримують значну частину прибутків, вміло експлуатуючи наявний історико-культурний потенціал.

Зокрема цьому сприяє велика кількість пам'яток, їх висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг. Так, наприклад, до популярних туристичних об'єктів належать середньовічні замки, які являють собою укріплені житла середньовічних феодалів, королів та інших володарів. Наразі, так як замки втратили своє оборонно-військове призначення і перетворилися на палаци знаті та аристократії, а значна частина замкових споруд і зовсім в руїнах, проте збережені й відновлені замки в переобладнанні під музеї з багатими колекціями середньовічних картин, посуду, меблів, інших елементів інтер'єру. Таким чином, замки є цікавим елементом туристичної програми, їх охоче відвідують туристи.

Потужним історико-культурним туристичним ресурсом є історичні центри міст, де домінують класичні будівлі. Наприклад, такими є центри міст Гельсінкі, Дубліна, Праги та інших.

Характерними елементами історико-культурних туристичних ресурсів є також соціальні та природні об'єкти, явища та події, походження яких тісно пов'язане з територією та історією. Зокрема це місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням всесвітньо відомих письменників, художників, політичних діячів та інших творчих чи видатних особистостей.

Отже, з вищезазначеного можна зробити висновок, що історико-культурні туристичні ресурси можуть виступати основою для багатьох видів туризму. До таких видів туризму можуть належати зокрема археологічний, військовий, етнічний, історико-культурний, карнавальний, культурний, музичний, музейний, релігійний, подієвий туризм та інші (Рис. 2).

Рис. 2 Види туризму, в яких використовуються історико-культурні туристичні ресурси.

Джерело: розроблено автором за [24]

Археологічний туризм - це туризм, за якого метою туристів є відвідування пам'яток археології чи місць проведення археологічних розкопок. Серед destinations, що користуються найбільшим попитом для цього виду туризму, можна назвати такі країни світу як Єгипет, Мексика, Перу, Індія, Монголія, серед європейських країн - Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Ірландія та інші.

Ціллю подорожуючих військового туризму є відвідання історичних місць проведення бойових дій або ж певних об'єктів, що мали відношення до до таких подій (наприклад, бойові кораблі, підводні човни чи літаки та інші), військових музеїв тощо. Серед країн, що мають потенціал розвитку військового туризму на основі наявних історико-культурних ресурсів є Німеччина, Франція, Ізраїль,

Україна та інші, які протягом останніх століть були територією проведення активних бойових дій.

Важливими туристичними ресурсами для етнічного туризму, метою якого є дослідження історії народу, є такі історико-культурні ресурси, як пам'ятки архітектури чи музейні експозиції. Багатими на ресурси такої групи є Німеччина, Вірменія, Ізраїль та багато інших країн.

Історико-культурний туризм є різновидом туризму, основою якого і є самі історико-культурні ресурси. При провадженні туристичної діяльності цього виду новітні технології використовуються для доповнення ряду наявних ресурсів, якими можуть бути, наприклад, старовинні міста, палаци, будівлі історичного значення та багато інших пам'яток. Важливим аспектом цього виду туристичної діяльності є не лише збереження історичних та культурних пам'яток, але й примноження їх потенціалу з метою подальшого розвитку туризму в регіонах. Ще одним важливим завданням при розвитку історико-культурного виду туризму можна виділити необхідність надати місцевому населенню тих чи інших регіонів, де розташовані історико-культурні пам'ятки, підставу пишатись власною спадщиною та розділяти гордість із усіма бажаючими.

Карнавальний та подієвий види туризму є схожими за своїм змістом і мають на меті подорожі з ціллю прийняти участь у карнавалах чи подіях (фестивалях, спортивних подіях тощо). Основний ресурс для цього не є матеріальним, але має велике значення для збереження нематеріальної культурної спадщини адже основою є соціальні явища і події, походження яких тісно пов'язане з територією та історією.

Одним із найпопулярніших видів туризму, що пов'язаний із використанням історико-культурних туристичних ресурсів є культурний туризм, ціллю якого є ознайомлення туристів з пам'ятками історії, культури, архітектури. Основною засадою розвитку цього виду туризму є стійкість розвитку, що передбачає збереження таких історико-культурних об'єктів. Однією із всесвітніх організацій, метою якої є захист і популяризація унікальної культурної спадщини є ЮНЕСКО. За кількістю об'єктів, які віднесено до Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО

лідуює Італія, за якою йдуть такі країни, як Іспанія, Китай, Франція та Німеччина. На думку багатьох дослідників, саме відвідання культурних туристичних ресурсів, що є основою для культурного туризму, є однією з основних причин для подорожей туристів по всьому світу.

Музеї є важливими закладами культури і освіти, завданням яких є дослідження, збереження до експозиція об'єктів світової історико-культурної спадщини. На основі важливості експозиції об'єктів історичної та культурної спадщини у музеях і, враховуючи частоту відвідування туристами музеїв з метою культурного відпочинку, виокремлюється й музейний вид туризму.

Релігійний туризм - це туризм, який задовольняє потреби туристів, бажаючих відвідати місця релігійно-історичного значення. Основними ресурсами для цього виступає також група історико-культурних ресурсів, таких як, наприклад, пам'ятки духовної культури, архітектури у вигляді храмів чи монастирів чи навіть цілі міста, що є пам'ятками містобудування з точки зору історії, пов'язаної з релігійними подіями.

Отже, історико-культурні туристичні ресурси - це об'єкти культури та історії які мають суспільне значення і є основними ресурсами для багатьох видів туризму.

1.2 Методика дослідження використання історико-культурних ресурсів у туризмі

Всебічне вивчення використання історико-культурних ресурсів в туризмі потребує розробки спеціальної методики наукового розгляду обраного об'єкта. Методика - це послідовність етапів дослідження, на кожному з яких за допомогою використання методів та прийомів вирішується поставлене завдання. Метод дослідження - це сукупність дій, спрямованих на виконання певних поставлених задач та досягнення певної цілі. Прийом дослідження - це спосіб виконання певної окремої дії.

Методика дослідження використання історико-культурних ресурсів Німеччини у туризмі та залучення німецького досвіду у практику українського туризму складатиметься з трьох етапів.

Перший етап - опанування теоретичних основ роботи. Його завданням є дослідження теоретико-методичних засад використання історико-культурних ресурсів у туризмі. Підетапами виступатимуть два наступних: з'ясування сутності історико-культурних туристичних ресурсів та визначення методики дослідження використання цих ресурсів у туризмі.

Для досягнення цілей етапу будуть використані такі загальнонаукові методи: літературний метод, тобто, дослідження літературних джерел з тематики сутності історико-культурних ресурсів та використання історико-культурних ресурсів в туризмі; метод класифікації, тобто, групування об'єктів за певними ознаками; дедукція – процес, який характеризується рухом від загального припущення до конкретного висновку. Застосовано буде системний підхід тобто дослідження історико-культурних ресурсів як частини системи туристичних ресурсів.

Другий етап - дослідження історико-культурних туристичних ресурсів. Основним завданням цього кроку є дослідити різні підгрупи туристичних ресурсів Німеччини. На цьому етапі виділятиметься кілька підетапів, зокрема, дослідження історичного розвитку держави та його впливу на формування історико-культурних ресурсів країни, а також дослідження групи пам'яток археології, пам'яток архітектури, історії та містобудування, мистецьких та етнографічних пам'яток. Для цього слід використати системний підхід, а також такі методи як літературний, дедукції, а для окремих підетапів - також метод аналізу, індукції та історико-хронологічний підхід, який полягає у дослідженні виникнення та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності.

Третій етап - дослідження залучення історико-культурних туристичних ресурсів до туризму у Німеччині. Для досягнення цілей етапу його розділено на три підетапи: дослідження правових основ для регулювання збереження та використання історико-культурних ресурсів, визначення стану залучення таких туристичних ресурсів до туризму, визначення проблем і перспектив розвитку

туризму із використанням таких ресурсів, а також буде запропонована розробка проєкту «Дигіталізована спадщина», метою якого є диджиталізація навчальних екскурсій для школярів, що базується на досвіді використання історико-культурних ресурсів у туризмі Німеччини для запровадження в Україні.

Для підетапу дослідження правових основ слід використати такі методи, як літературний метод, дедукції, метод аналізу і синтезу. Для другого та третього підетапів - метод позначення проблеми, метод підтвердження практикою теорії, синтез, методи аналізу та дедукції. Для останнього підетапу, на якому пропонуватиметься розробка проєкту «Дигіталізована спадщина» із запровадженням досвіду використання історико-культурних пам'яток Німеччини в Україні буде використано, зокрема, й такий метод, як метод узагальнення досвіду.

Запропонована методика дозволяє всебічно дослідити використання історико-культурних ресурсів в туризмі у Німеччині, а також визначити, яким чином досвід цієї провідної європейської країни можна було б запозичити та імплементувати в Україні.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ НІМЕЧЧИНИ

2.1. Історичний розвиток Німеччини та його вплив на формування туристичних ресурсів країни

На сьогоднішній день Німеччина є однією із найрозвиненіших країн світу, що зумовлено зокрема й давньою історією розвитку держави. Своєю багатою культурною спадщиною країна також завдячує історичним подіям, що відбувалися на її територіях. Багатство історичних етапів розвитку країни знайшло своє відображення в історико-культурних пам'ятках та стилях, у яких вони споруджені.

Чи не найдавніші історичні знахідки на території Німеччині датуються періодом кам'яної доби і підтверджуються знахідками людських решток на околицях міста Гайдельберг. За 10 км на схід від міста Дюсельдорф знаходиться Неандертальська долина, де було знайдено череп древньої людини, а наразі тут відкрито музей історії і еволюції людства.

Протягом багатьох століть відбувалось заселення території сучасної Німеччини різними народами та розвиток земель. Істориками було визначено та нині прийнято вважати перемоги німецькомовних племен над римлянами у 9 році н.е. у битві у Тевтобурзькому лісі як початок історії Німеччини. Наступні століття характеризуються активними переміщеннями та завоюваннями одних племенами іншими, завоюваннями та втратами територій.

Після перемоги у цій битві деякі корінні німецькомовні племена, такі, як вестготи, остготи, бургунди, франки, сакси, лангобарди та деякі інші, що оселились вздовж русел річок Рейн та Дунай займали значну частину територій, відомих сьогодні як території Німеччини. Після падіння Західної Римської імперії у V столітті франками було підкорено більшу частину західногерманських племен та утворено Франкську імперію. У 843 році землі Франкської імперії було розділено серед онуків першого, самопровозголошеного короля імперії- Піпіна III Короткого, які самостійно визначали політику територій та мали різних союзників. Першим імператором Священної Римської імперії, яка була першою німецькою державою

середньовіччя, став Оттон Великий у 962 році. На сьогодні країна приваблює туристів безліччю середньовічних замків і монастирів у романському стилі X-XII століть

Отже, можна визначити, що в епоху Раннього Середньовіччя, коли землі Німеччини почали набувати звичніших для сьогодення кордонів, почалась розбудова міст навколо імператорських фортець, замків та монастирів. Великі ярмарки у містах ставали центрами європейської і міжнародної торгівлі, а також культурного і промислового обміну.

Важливим документом періоду Пізнього Середньовіччя є Золота Булла, прийнята 1356 року. Цей законодавчий акт Священної Римської імперії офіційно закріпив поділ її території на суверенні одиниці. На чолі кожної з таких земель стояв курфюрст, тобто, князь. Курфюрсти мали ранг нижчий лише від імператора і були наділені правом його обирати [12].

Німеччина виділяється також значною кількістю історико-культурних пам'яток в готичному стилі, побудованих у XII—XV століттях, притаманному для епохи Середньовіччя. Також тут з'являється живопис по склу – вітражі [15].

Ще одним важливим для історії сучасної Німеччини етапом епохи Пізнього Середньовіччя є створення у 1358 році Ганзи - об'єднання вільних портових міст та торгових Гільдій з метою розвитку торгівлі у Північному регіоні Європи. Традиції торгово-купецьких міст наклали відбиток на зовнішній вигляд багатьох міст Ганзейського Союзу, наприклад, Любека, Бремена, Ростока, Вісмара та інших [12].

Період пізнього Середньовіччя, коли внаслідок протестантського руху Мартіна Лютера проти католицької церкви, північні європейські держави стали протестантськими, а південні залишились католицькими, також характеризується значними змінами на німецьких землях. Релігійні розбіжності стали підґрунтям для Тридцятилітньої війни, що розпочалась у 1618 році і закінчилась у 1648 році. Наслідком тривалої війни став, зокрема, і розділ Священної Римської імперії на ряд незалежних держав.

Період Сучасної історії характеризувався для Європи Французькою революцією 1789 року та Наполеонівськими війнами у 1803-1815 роках, основним наслідком яких став крах феодалізму. Промисловий переворот сприяв індустріалізації німецького суспільства та покращенню економіки. У 1871 році під владою канцлера Отто фон Бісмарка відбулося об'єднання німецьких суверенних територій у єдину Німецьку імперію. Ця подія вважається початком існування Німеччини у сьогоденні її вигляді.

Бароко- перший архітектурний стиль у Німеччині епохи Відродження, що відноситься до періоду Сучасної історії. Барокова архітектура також залишила свій слід у архітектурних об'єктах країни. Далі слідували традиції буржуазного Просвітництва, німецького класицизму, монументального бароко, експресіонізму, які залишили після себе пам'ятки, котрі зараз вважаються історико-культурними туристичними ресурсами Німеччини.

Прикладом культури і архітектури цього етапу є Мюнхен, третє за величиною місто Німеччини. Місто розвивалося в епоху Відродження як королівська резиденція. Це сприяло розвитку культури, облаштуванню міста, залученню сюди відомих вчених, художників та скульпторів. Місто є крупним культурним центром, в якому представлені численні видавництва і театри, три симфонічні оркестри та близько 50 музеїв.

На початку ХХ століття економіка Німеччини досягла чи не найвищих своїх показників, що дозволило проводити експансію на заморські території. У Першій світовій війні Німеччина входила до складу військово-політичного блоку центральних держав. Внаслідок поразки, Німеччина втратила багато колоній та територій і була вимушена виплачувати репарації. Важке економічне становище у післявоєнний час викликало хвилю невдоволення населення, яке знайшло своє відображення у Листопадовій революції 1918 року. Результатом стало створення Веймарської республіки, яка на відміну від попередніх форм німецької державності визначала парламентську демократію замість монархії.

Третій Рейх - назва держави між 1933 та 1945 роками, коли країною правили нацисти на чолі з Адольфом Гітлером. Важливим історичним етапом для

становлення Німеччини як держави у тому вигляді, в якому ми знаємо країну сьогодні, був період Другої світової війни. Внаслідок поразки, територію країни було розділено на дві нові держави: Федеративну Республіку Німеччину та Німецьку Демократичну Республіку.

Окрім геополітичних змін відбулося і багато змін у складі історико-культурних ресурсів країни, оскільки значна частина з них була пошкоджена або ж взагалі знищена. Так, наприклад, місто Гамбург, в тому числі і складовий комплекс Шпайхерштадт, було майже вщент знищено бомбардуваннями під час наймасштабнішої операції часів Другої світової «Гоморра». Окрім складських портових споруд міста було пошкоджено й інші пам'ятки архітектури, такі, як готичний собор Святого Миколая або ж бароковий собор Святого Міхаеля.

Значних руйнувань зазнали й багато інших міст країни. Так під бомбардуваннями опинився Палацовий комплекс Цвінгер у Дрездені, готична ринкова церква Святого Георга і Святого Якоба та церква Святого Егідія романського стилю у Ганновері, історико-культурні пам'ятки міста Берлін та багатьох інших міст.

Період післявоєнного відновлення став визначальним для відновлення та освоєння пам'яток історії і культури, оскільки вони набули нового значення для німецького народу. Особливе місце в післявоєнній Німеччині займає її столиця – Берлін, потенціал якого зосереджений в історичних пам'ятках та неповторній архітектурі. Після об'єднання Німеччини у 1989 році і падіння стіни між двома частинами відтоді єдиної держави, місто стало столицею країни і символом її єдності.

Серед відносно нових пам'яток, створених у десятиліття після бомбардувань та знищень, неможливо не згадати Берлінську телевежу, палац Фрідріхштадтпалас, Шенебергську ратушу, Александерплатц, фонтан "Нептун", годинник "Земна куля" та інші [12].

Значну увагу слід приділити людським ресурсам, а саме відомим всьому світові імен, які також складають значний історико-культурний туристичний ресурс Німеччини. Місця, що пов'язані із життям та діяльністю видатних осіб,

приваблюють іноземних туристів в регіони та міста. Це такі відомі вчені, як Гаус, Гумбольт, Лейбніц, Ліхтенберг, Ом, Рентген, Шліман, Ейнштейн, винахідник Дизель, філософи Кант, Гегель, Шопенгауер, Фейєрбах, Ніцше, лікар Кох, політики Енгельс, Маркс, письменник Ремарк, композитори Вагнер, Моцарт, Бетховен та ін.

До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО сьогодні належать 52 об'єкти, що знаходяться на теренах Німеччини [36].

2.2 Пам'ятки археології

Археологічні пам'ятки Німеччини представляють 11 одиниць, серед яких статуя істоти з людським тілом і лівовою головою Людина-лев (близько 35 тис. до н.е.), неолітична споруда Гозекське коло (49 ст. до н.е), Небесний диск із Небри (2700-1700 рр. до н.е), територія розкопок Битви в долині річки Толлензе (1300-1250 рр. до н.е.), поселення Рерік (близько 700 р. до н.е), велике кельтське поселення Хойнебург (6 ст. до н.е.), акведук Айфель (80 р. н.е.), Болотяне тіло з Віндебі (41-118 рр. н.е), Остербійська голова (1 ст. н.е.), давньоримські терми Варвари у місті Трір (2 ст. н.е), монументальні залишки Імператорських терм (4 ст. н.е).

Людина-лев є назвою статуї істоти з людським тілом і лівовою головою, знайдена археологами в Німеччині. Зроблена з бивня мамонта, статуя вважається однією з найдавніших відомих скульптур у світі і найдавнішою зооморфічною скульптурою і датується приблизно 35 тис. роками до нашої ери. Науковці висунули гіпотезу, що раніше фігура була божеством і предметом релігійного поклоніння. Сьогодні скульптуру висотою майже 30 сантиметрів, шириною і товщиною 6 сантиметрів можна побачити у музеї у місті Ульм.

Гозекське коло являє собою неолітичну споруду в Гозеку, яка складається з кількох концентричних ровів діаметром 75 метрів і двох палісадних кілець з воротами в певних місцях. Наразі Гозекське коло вважається найдавнішою відомою у світі сонячною обсерваторією епохи неоліту і бронзи. Німецькі

журналісти охрестили це місце «Німецьким Стоунхенджем», яке відноситься до археологічної культури накольчатої кераміки.

Небесним диском із Небри вважається археологічна пам'ятка Німеччини, яка являє собою бронзовий диск діаметром 30 сантиметрів, покритий патиною кольору аквамарину, з вставками із золота, які зображують Сонце, Місяць і 32 зірки, а також відрізки лінії горизонту на момент зимового сонцестояння. Вік пам'ятки становить більше 3700 років і вона відноситься до Унетицької культури Центральної Європи. На сьогодні експонується у Державному музеї доісторичної історії у місті Галле.

Наступну пам'ятку називають Битвою в долині річки Толлензе, яка являє собою бойове зіткнення бронзової доби між 1300 і 1250 роками до нашої ери на берегах річки Толлензе. Це перший відомий людству бій в європейській історії, а саме поле битви тягнеться більш ніж на 100 метрів уздовж річки.

Така історико-культурна пам'ятка як середньовічне місто Рерік раніше був торговельним центром на південному узбережжі Балтійського моря, побудований близько 700 року н. е., коли народ ободритів оселилися в даному регіоні. Потім Рерік став поліетнічним містом зі змішаним слов'яно-скандинавським населенням.

Велике кельтське поселення Хойнебург як туристичний ресурс німецьких земель є містом часів класичної Греції. Вважається, що це Пірена, місце згадане Геродотом, як перше кельтське місто. Ще одним фактом, що свідчить про зв'язок населення цього поселення із грецькими народами є технологія зведення стін, що є характерною саме для греків того часу. Окрім того, під час розкопок було знайдено амфору для вина, яка на думку науковців була привезена з Греції.

Акведук Айфель є одним з найдовших акведуків Римської імперії як наочна демонстрація інженерного мистецтва давньоримських інженерів, чий рівень майстерності був забутий у середньовіччі. Айфель був спроектований таким чином, щоб лише мінімально необхідна частина його конструкцій проходила по поверхні, що відрізняло його від тогочасних аналогів.

Такий об'єкт як болотяне тіло з Віндебі як археологічна спадщина Німеччини отримало свою назву через добре збережене тіло 15-17 річної людини, що було

знайдене в торф'яному болоті на півночі країни поблизу міста Екернфьорде. Першу інформацію про знахідку було опубліковано 1952 року. Тривалий час вважалося, що тіло належало дівчинці, тому пам'ятку називали дівчинкою з Віндебі, проте пізніше було встановлено, що достовірно визначити стать особи не є можливим. Болотяне тіло з Віндебі є експонатом постійної виставки Державного археологічного музею, розташованого у замку Готторф у місті Шлезвіг.

Пам'ятка під назвою чоловік з Остербі або Остербійська голова. Це череп чоловіка, що помер в середині I століття н. е., знайдений на торф'яному болоті і має характерну для стародавніх германців зачіску свевський вузол, наразі також виставлений у Державному археологічному музеї Готторфського замку

Серед археологічних пам'яток своє місце знайшли давньоримські терми у місті Трір під назвою Терми Варвари, збудовані у другій половині 2 ст. н. е., котрі водночас вважаються і пам'яткою архітектури та складовою частиною Світової спадщини ЮНЕСКО.

Імператорські терми – це монументальні залишки спроектованих з розмахом давньоримських громадських лазень, згодом перетворених на римський військовий табір, у центрі німецького міста Трір і є пам'яткою архітектури доби Пізньої античності. Імператорські терми також стали частиною Світової спадщини ЮНЕСКО та наразі належать до культурного надбання, захищеного згідно з Гаазькою конвенцією. Нині територію термів і прилеглу місцевість визнано археологічним парком [6].

2.3. Пам'ятки архітектури, історичні пам'ятки та пам'ятки містобудування

Німецькі землі славляться величезною різноманітністю пам'яток архітектурної справи, відомих на весь світ. Ці творіння водночас є архітектурними шедеврами та історичними пам'ятками, тими об'єктами, заради яких туристи здійснюють своє подорожування.

Вся архітектурна спадщина Німеччини налічує більше ніж 465 історико-культурних об'єктів серед яких 65 монументальних пам'яток і фонтанів, 76 парків та природних пам'яток, 51 храм та культова споруда, 218 музеїв і 9 об'єктів сучасного мистецтва [36].

За тривалі періоди правління країною королями, кайзерами та імператорами на території Німеччині було побудовано безліч палаців, замків та резиденцій, які до сьогодні приваблюють своєю архітектурою та вражаючими декораціями туристів з усього світу.

Зокрема, однією із найвідоміших архітектурних пам'яток, яка є візитною карткою Німеччини є казковий замок серед баварських Альп, який знаходиться неподалік містечка Фюссен – Нойшванштайн. Він був збудований за наказом короля Людовіка II серед гір на висоті 1000 м над рівнем моря, а будівництво тривало 17 років, але через усунення від влади короля так і не було завершено. В часи Другої світової війни в замку зберігали золото Рейхсбанку. Недалеко знаходяться два гірські озера, підвісний міст Марієнбрюке на висоті 92 м над обривом, де відкривається гарний вид на замок і водоспад висотою 45 м [5].

Старе місто та замок Гайдельберг – визначна архітектурна пам'ятка та пам'ятка містобудування, яка висвітлює історію німецьких земель. Дане місто розташоване на берегах річки Неккар в південно-західній частині Німеччини та відоме завдяки Гайдельберзькому університету, який є найстарішим університетом Німеччини.

Гайдельберзький замок був побудований у XIII столітті і протягом декількох століть використовувався як резиденція курфюрстів Пфальца. Під час Війни Аугсбургської ліги замок був зруйнований французами й пізніше відновлений тільки частково. Сьогодні його часто називають «найвідомішими руїнами Німеччини».

В 11 залах Гайдельберзького замку розташовується німецький аптечний музей, експонати якого охоплюють період від античності до сьогодення. Сьогодні Німецький Аптечний музей є одним із найбільш відвідуваних музеїв у Німеччині так як щороку його відвідують приблизно 700 тисяч осіб.

Ще однією цікавою пам'яткою Гайдельберзького замку є найбільша у світі винна бочка, яка зберігається в підвалі замку. Бочка здатна вмістити 212.422 літри вина. Бочка була виготовлена з 130 дубових стовбурів за часів правління Карла Теодора, в 1751 році [28].

Закладений за Фрідріха Барбаросси замок Кайзербург понад п'ять століть був однією з найважливіших імператорських резиденцій на території Німеччини. Нюрнберзька фортеця як пам'ятка середньовічної архітектури належить до числа найвидатніших архітектурних і культурних пам'яток Німеччини. Під час досліджень було виявлено фундамент круглої сторожової вежі з товщиною стін понад два метри, який представниками Баварського управління культурної спадщини був датований близько 1000 року н. е.

Сьогодні східні муніципальні будівлі замку Кайзербург використовуються як хостел. Південніше підніжжя скелі знаходиться будинок Альбрехта Дюрера, у якому відомий художник народився і провів частину свого життя [44].

Наступною важливою підгрупою пам'яток архітектури можна окремо виділити церкви та собори. Однією із найвідоміших світові пам'яткою архітектури є римсько-католицький Кафедральний собор в Кельні, який є також і важливою історичною пам'яткою Німеччини. Цей храм займає почесну третю позицію серед найвищих церков у світі та включений ЮНЕСКО до списку Всесвітньої культурної спадщини.

Кельнський собор, висота якого досягає 157 метрів, зводився в два етапи: так з урахуванням усіх перерв пішло 632 роки, ставши найтривалішою довгобудовою у німецькій історії. Дві загострені 157-метрові вежі видно далеко за містом [7].

Дрезден славиться неймовірною історико-культурною туристичною пам'яткою - церквою Фрауенкірхе. Євангельсько-Лютеранський храм в стилі бароко виступає домінуючою спорудою в центрі Дрезденської площі Ноймаркт, між Старим ринком та річкою Ельбою. Церква, що є одним з найкращих прикладів протестантської церковної архітектури, увінчана одним з найбільших кам'яних куполів на північ від Альп. 95-и метрова монументальна споруда,

розрахована на 3500 місць, виділялась своїми елегантними та водночас простими фасадами і вишуканим, характерним для періоду бароко, інтер'єром.

Барокова будівля була зруйнована під час бомбардування міста наприкінці Другої світової війни. На початку 21-го століття відбулося освячення храму, відновленого на пожертви з усього світу і таким чином церква стала символом примирення народів, а близько двох мільйонів людей відвідує її щорічно [38].

Завдячуючи своєму багатому на події літопису, Німеччина є привабливою країною для поціновувачів пам'яток історії, які навіть стали основою для виникнення певних притаманних лише цій країні стилів архітектури.

Так, наприклад, Бранденбурзькі ворота – це один із символів туристичної Німеччини, саме вони є найбільш пізнавальною берлінської пам'яткою, яка поклала початок будівництва міста в стилі берлінського класицизму. Ворота є однією з найвищих будівель на Паризькій площі, знаходячись в серці Берліна і з'єднані з королівською резиденцією Липовою алеєю.

Головну берлінську пам'ятку звели за наказом короля Німеччини Фрідріха Вільгельма II. Після воєн з Наполеоном Бранденбурзькі ворота ознаменували перемогу над наполеонівською Францією, коли квадригу повернули до Німеччини з Парижа. У 1930-х роках і під час Другої світової війни вони стали символом гітлерівської Німеччини та після поразки символом її краху.

Після війни Бранденбурзькі ворота стали частиною Берлінської стіни, а після її руйнування перетворилися в символ возз'єднання західного і східного Берліна, оскільки саме тут відбулася зустріч глав НДР і ФРН для подальшого об'єднання країни [4].

13 серпня 1961 року в Берліні почалось спорудження загорожі, що відділяла західну і східну частини міста. Потім дротяні загорожі почали замінятись бетонною стіною висотою до 5 метрів, з колючим дротом і сторожовими вишками. Згодом Берлінська стіна, довжиною 155 кілометрів, слугувала державним кордоном Німецької Демократичної Республіки з Західним Берліном.

Берлінську стіну було зруйновано вже понад чверть століття тому. Сьогодні про стіну в німецькій столиці нагадують галерея під відкритим небом, музей КПП

Чекпойнт Чарлі, парк на прикордонній смузї між вулицями Бемштрассе і Бернауерштрассе, а також тематичний пішохідний маршрут. Частини стіни можна також побачити у музеях та під відкритим небом у багатьох містах країни, куди їх спеціально передали як нагадування про цей важливий для Німеччини історичний етап [9].

Чи не найвідомішою архітектурно історичною пам'яткою всієї Німеччини є Рейхстаг, де раніше засідав однойменний парламент, а зараз розміщується Бундестаг.

Сьогодні будівля Райхстагу – одна з туристських пам'яток Берліна. Купол будівлі і оглядовий майданчик на даху Бундестагу відкритий, але туристам необхідно попередньо зареєструватися на сайті Бундестагу. Німецький Бундестаг є найвідвідуванішим парламентом світу [34].

На дах Райхстагу від західного порталу піднімаються два великих ліфти. Терасою підноситься прозорий купол. Дві кругові рампи спірального виду, протяжністю 230 метрів, виводять на оглядовий майданчик, обладнаний під вершиною купола. З висоти понад 40 м, відкривається кругова панорама Берліна.

Купол є продовженням воронки, яка тягнеться з пленарного залу і, зі збільшенням висоти, розширюється до 16 м у діаметрі. Скло купола має особливе дзеркальне покриття здатне не тільки відображати, але й пропускати світло. Дзеркальні панелі оснащені спеціальними фільтрами, керованими комп'ютерними програмами. За їх допомогою, у залежності від пори року та погодних умов, регулюється кількість денного світла, що пропускається у пленарний зал [27].

Наряду із Берліном, який не є лише місцем розміщення історико-культурних пам'яток, але і сам є пам'яткою містобудування через свою складну історію становлення, до цієї підкатегорії можна віднести й деякі інші міста Німеччини.

Серед таких виокремлюється Ганзейське місто Любек, що знаходиться на півночі країни поруч із узбережжям Балтійського моря. У період Ганзи Любек був головним містом союзу, і навіть на сьогоднішній день має визначальну роль у портових переправах для Німеччини. Попри значні руйнування під час Другої світової війни, збережені частини міста слугують нагадуванням про такий

історичний етап місцевості, як період дії Ганзейської унії та є прикладом торгового ганзейського міста. З 1987 року місто віднесено до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Невеличке баварське місто Ротенбург-об-дер-Таубер, в якому живе лише близько 11 тисяч людей, відоме на весь світ. Щорічно його відвідує безліч туристів, в тому числі й тих, хто подорожує маршрутом «Романтичної дороги», оскільки містечко є одним із його пунктів. Ротенбург є одним із найбільш добре збережених середньовічних міст у Європі. Стіни й башти старого міста, вціліли після Тридцятилітньої війни. Значних втрат місто зазнало під час Другої світової війни, але зруйновані будівлі було відновлено у їх першопочатковому вигляді. Існує думка, що близько 40% усіх будівель, які можна побачити у місті на сьогодні- це зведені із руїн муляжі старовинних будівель, але не зважаючи на це, місто все одно залишається прикладом типового німецького містечка 1100-1200 років.

2.4 Мистецькі та етнографічні пам'ятки

Мистецькі пам'ятки як підвид історико-культурних туристичних ресурсів в Німеччині становлять художні галереї, відомі всьому світові. Музеї та виставки, що приваблюють туристів до країни часто розташовуються у визначних будівлях з важливим історичним значенням і, таким чином, дають туристам змогу досягнути одразу декілька категорій пам'яток.

Важливим етапом становлення експозицій музеїв, галерей та виставок стало об'єднання Німеччини, що призвело до об'єднання розділених між Заходом і Сходом зібрань і колекцій.

Мистецький «центр» Німеччини представлено знаменитим Музейним островом. Таку назву отримав північний край острова Шпрееінзель на річці Шпрее в Берліні, де розташовано ряд знаменитих берлінських музеїв, а сам унікальний архітектурний та культурний ансамбль будівель включений у Світову спадщину ЮНЕСКО.

П'ять музеїв на Музейному острові входять до музейного об'єднання Державних музеїв Берліну, яке в свою чергу є установою Фонду пруської культурної спадщини. Музейний острів в одному ряду з Культурним форумом в берлінському Тіргартен, комплексом замку Шарлоттенбург та музеями в Берлін-Далем утворює один із найвідоміших музейних центрів Берліна. У будівлях на Музейному острові переважно розміщені археологічні колекції і мистецтво XIX ст [26].

Ще один об'єкт, що належить до музейного об'єднання Державних музеїв Берліну, - Берлінська картинна галерея. Художня галерея, розміщена у спеціально зведених для неї будівлі, на сьогодні пропонує для туристів більш ніж 3,5 тис. полотен відомих авторів живопису XIII- XVIII століть. Зокрема, у галереї можна побачити роботи Рафаеля, Рубенса, Рембрандта, Боттічеллі, Кранаха та багатьох інших.

Наступним із найвідоміших осередків культурного туризму у Німеччині є місто Дрезден, у якому під дахами історичних архітектурних споруд зібрано і представлено колекції витворів світових майстрів. Зокрема, такою є Дрезденська галерея старих майстрів, розташована у палаці Цвінгер, що відома завдяки багатій колекції картин, написаних найвидатнішими художниками Західної Європи до XVIII століття. Саме тут можна побачити «Сікстинську Мадонну» Рафаеля, «Блудного сина в таверні» Рембрандта та багато інших легендарних творів. Загалом у галереї представлено понад 700 робіт, які щороку залучають півмільйона відвідувачів з усього світу.

Німецький національний музей у Нюрнберзі розташований в унікальній будівлі, що виділяється скляним фасадом вигнутої форми та знаходиться біля міської стіни Старого міста. Музей є найбільшим культурно-історичним музеєм країни із фондом у понад 1,3 мільйони предметів, з яких приблизно 25 тис. постійно експонуються. На сайті музею пояснюється, що назва Німецького національного музею, заснованого 1852 року, походить від бажання показати у ньому культуру та мистецтво «німецької культурної області», під якою на той час розумілися незалежні німецькомовні державні утворення.

Кельнський музей Валлафра Ріхальда входить до трійки найбільших музеїв Кельна. У галереї зібрано колекцію середньовічного живопису, яка вважається найбільшою у світі. Також даний музей заслуговує звання першого у Німеччині за кількістю представлених праць імпресіоністів.

Ще одна велика галерея, заради якої туристи відвідують Німеччину, розміщена у другому за величиною населення місті країни- Гамбурзі. Гамбурзький Кунстхалле, із загальною виставковою площею понад 13 тис. квадратних метрів, розділено на дві окремі експозиції у двох будівлях: відділ старих майстрів та модернізму. Ініціатива створення музею йшла від місцевого населення та було активно підтримана міським правлінням, яке виділило земельну ділянку та кошти для будівництва галереї. Завдяки щедрим подарункам поціновувачів мистецтва а пізніше і вмілому керівництву музеєм Гамбурзькому Кунстхалле вдалося зібрати велику колекцію творів мистецтва середньовіччя, ХІХ століття, а також сучасного мистецтва. Зокрема, у галереї можна побачити полотна таких майстрів, як Ліберман, Рунге, Фрідріх, Лейбль, Кокошка та Марк, Мунк, Бекманн та інших.

Важливими етнографічними пам'ятками музею є також панорама міста та відділ із картинами художників, на яких змальовано портове місто Гамбург. Така частина виставки дає змогу на власні очі побачити, як жило місто раніше і доторкнутися до його історії.

Багатими є картинні галереї Німеччини не лише на твори класичного мистецтва, але й на більш сучасні його види. До галереї такого типу можна віднести Буцеріус Кунст Форум, розташований неподалік від Кунстхалле у Гамбурзі. Міжнародний виставковий центр вперше відчинив свої двері для відвідувачів у 2002 році і не має власної колекції. Щороку форум запрошує усіх охочих відвідати лише 4 тимчасові виставки творів мистецтва на теми від античності до сучасності. Цілеспрямовані виставкові концепції формують художні зв'язки та стосунки між епохами та дисциплінами та будують мости між старим і новим мистецтвом. Роботи для виставок надаються зокрема такими музеями, як Лувр, Музей Штеделя та Прадо. Метою є висвітлити актуальність класичних робіт у реаліях сьогодення. Класичні та всесвітньовідомі полотна ставляться під сумнів новою тезою та

розглядаються з конкретної точки зору – наприклад, виставка про творчість Анрі Матісса вперше зібрала його портрети, виставка про Фріду Кало була присвячена зв'язкам між мексиканським та європейським мистецтвом.

Ще одним прикладом експозиції сучасного мистецтва є музей карикатур у Касселі, де туристи можуть відвідати галерею, присвячену комічному мистецтву. Саме тут зібрано велику кількість карикатурних картин, коміксів, шаржів та багатьох інших об'єктів гумористичного художнього вираження. Так галерея підтримує найкращих карикатуристів у країні та допомагає розпочати кар'єру молодим талантам, які через творчість висміюють недоліки сучасного світу.

Мюнхенський музей сучасного мистецтва є відносно новим музеєм і був заснований відомим німецьким колекціонером Крістіаном Утцем. Тут представлено колекцію сучасного міського мистецтва від художників напряму стріт-арт, у тому числі легендарного британського художника Бенксі.

У Берлінській фотогалереї представлені експонати найрізноманітніших жанрів фотомистецтва, більша частина з яких, як правило, виставлена на продаж. На території галереї також можна відвідати магазин, де можна придбати фотографії чи книги з фотографіями авторів, чії роботи представлені на виставці.

Музей Макса Ернста у Брюлі було відкрито на честь авторитетного представника авангарду минулого століття. Йдеться про митця, чия сила уяви надихала сюрреалістів та поціновувачів нових напрямків у мистецтві. Ернст активно експериментував з багатьма жанрами від живопису та скульптури до колажу і навіть поезії.

Етнографічні пам'ятки також широко представлені у музейних експозиціях у Німеччині. Дослідити історію і культуру німецького народу та інших народів світу можна, наприклад, у музеї «Музей ам Ротенбаум- музей культур і мистецтв світу», розташованому у Гамбурзі. Музей було засновано як музей етнології Гамбурга у 1879 році, а сьогодні він є одним з найбільших етнографічних музеїв у Європі. Фонди музею поділено на три колекції: колекція предметів, колекція фотографій та архів фотографій. Колекція предметів також розділена на зони за географічним

походженням із світових регіонів. Архів документів містить зокрема праці етнологів, лінгвістів та географів.

До віддання Фонду державних музеїв Берліну також належить Етнологічний музей, розташований у Гумбольд-форумі. У музеї представлено предмети етнології та археології, фото- та письмові документи, етнографічні фільми та є відділ етномузикології. Етногеографічно музей розділений на тематичні зони: Мезоамерика, Андський регіон, Північна Америка, Південні моря та Австралія, Африка, Східна та Північна Азія [26].

РОЗДІЛ 3. ЗАЛУЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ НІМЕЧЧИНИ ДО ТУРИЗМУ

3.1 Правові основи регулювання збереження та використання історико-культурних ресурсів

Залучення історико-культурних ресурсів Німеччини до туризму є одним із основних напрямків розвитку туристичної сфери країни. Це складний і багатогранний процес, який вимагає комплексного підходу та співпраці між усіма зацікавленими сторонами. Над використанням пам'яток історії та культури в туристичних потребах у Німеччині працюють усі рівні влади - від державних органів до громадських організацій і місцевих підприємців.

Чи не найважливішим пунктом ставить країна саме збереження та реставрацію пам'яток історії та культури. З цією метою на території держави діє ряд законодавчих актів, покликаних сприяти цьому. Німецьким урядом щорічно інвестуються кошти в реставрацію та збереження таких ресурсів, щоб зберегти їх для наступних поколінь та зробити доступними для усіх бажаючих їх оглянути.

На найвищому, державному (федеральному) рівні управління туристичною галуззю у Німеччині стоять законодавчі органи країни. Завданням і метою туристичної політики на федеральному рівні є створення рамкових умов для позитивного розвитку туризму в Німеччині, зокрема, наприклад, створення Національної стратегії туризму. Також оскільки Німеччина є членом ЄС, вагомий вплив на туристичну політику країни відіграють директиви Європейського Союзу, які імплементуються у національне законодавство Федеративної Республіки. Серед таких, наприклад, Директиви ЄС про пакетні подорожі, візові питання, питання транспорту та мобільності, цифровізації та інші.

У федеральному уряді за туристичну політику відповідає Федеральне міністерство економіки та захисту клімату (нім. BMWK). Оскільки Німеччина є федеративною республікою і налічує у своєму складі 16 федеративних земель, важливо при розгляді питання правового регулювання звернути увагу на складну структуру розподілу обов'язків між органами. Федеральний уряд та уряди земель

активно співпрацюють один з одним задля створення привабливих умов для туризму, але варто зауважити, що хоч Федеральне міністерство економіки та захисту клімату займається розробкою загальної Стратегії розвитку туризму та слідує за її виконанням, лише уряди земель відповідають за розвиток туризму у регіонах та місцевий маркетинг і просування туристичних продуктів.

З усіх питань Федеральне міністерство економіки та захисту клімату підтримує відкритий і постійний діалог з іншими федеральними міністерствами, відповідальними за окремі теми, урядами земель, а також з відповідними асоціаціями, які представляють різні аспекти німецької туристичної галузі [50].

Законодавча база Німеччини закріплює також основні засади використання історико-культурних пам'яток у туризмі та методи їх збереження. Основою функціонування туристичної галузі державою визначається принцип сталості туризму, тобто, недопущення руйнування пам'яток, нагляд за їх станом, нагляд за станом туристичного освоєння територій та мінімізація збитків від провадження туристичної діяльності.

Оскільки багато історико-культурних об'єктів, розташованих на території Німеччини, відносяться також до всесвітньої культурної спадщини, важливими документами, що регулюють їх використання, є також і міжнародні правові акти. Одним із основних таких документів, підписаним Німеччиною, є Конвенція про охорону світової культурної та природної спадщини, прийнята у 1972 році у Парижі. До пам'яток, які охороняються даною конвенцією, відносяться зокрема наступні: твори архітектури, великомасштабної скульптури та монументального живопису, об'єкти або залишки археологічного характеру, написи та печери, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва або науки; групи окремих або пов'язаних між собою будівель, які завдяки своїй архітектурі, єдності або місцю в ландшафті мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва або науки; твори людини або спільні витвори природи і людини, а також території, включаючи археологічні пам'ятки, які мають видатну універсальну цінність з історичних, естетичних, етнологічних або антропологічних причин [53].

У 2003 році Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про збереження нематеріальної культурної спадщини. Вона набула чинності навесні 2006 року. Німеччина, як одна з 181 держав-учасниць, приєдналася до конвенції в 2013 році. Ця конвенція доповнює Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини. До цілей даної конвенції відносять зокрема збереження нематеріальної культурної спадщини на національному та міжнародному рівнях, сприяння усвідомленню важливості нематеріальної культурної спадщини та сприяння міжнародному співробітництву та підтримці заходів щодо збереження, обміну інформацією та досвідом, надання персоналу, заходів з розбудови потенціалу [54].

Що ж стосується державного регулювання використання історико-культурних пам'яток у Німеччині можна зауважити, що оскільки майже все право на управління і розпорядження такими ресурсами віддано землям як автономним об'єктам федерації, то єдиних законодавчих актів для усієї країни існує не багато. У ст. 73, абз. 1, п. 5а Основного закону (Конституції) Німеччини «Захист німецьких культурних цінностей від еміграції за кордон" прямо віднесений до законодавчої компетенції федерального уряду і, таким чином, визначається конституційним мандатом [40].

Одним із основних документів у даній сфері є Закон про охорону культурних цінностей, який зазнав значних змін у 2017 році. Як зазначає у практичному посібнику до Закону Державний міністр професор Моніка Грюттерс, «Мета захисту культурних цінностей полягає, зокрема, у збереженні культурної спадщини, щоб вона могла бути передана майбутнім поколінням неушкодженою. Завдання, що випливають з цієї мети, полягають у захисті культурних цінностей від пошкодження, знищення або незаконного переміщення з місця їхнього первісного розташування. Захист культурних цінностей, що становлять національну цінність, слугує не лише зміцненню власної ідентичності країни, але й - через свою функцію послання - сприянню міжнародному взаєморозумінню. Оскільки культурні цінності завжди є свідченням людського розвитку в цілому,

їхній захист завжди приносить користь широкому загалу. Цей захист вимагає правових рамок, вимагає правил» [31, с.13].

Ще одним важливим аспектом є децентралізація туристичної політики і активна співпраця із приватним сектором. Право правового регулювання використання та збереження історико-культурних ресурсів віддано не лише державі, але й її адміністративно-територіальним одиницям- землям. Це дає змогу детальніше розглядати питання кожної окремої пам'ятки та фокусуватися на проблемах конкретної території. Що ж стосується приватного сектору туристичного бізнесу, то до нього відносяться, наприклад, готелі, ресторани, туроператори та інша туристичні підприємства, які у співпраці із німецьким урядом займаються просуванням і популяризацією історико-культурних ресурсів.

Отже, основні аспекти щодо використання історико-культурних ресурсів, їх залучення у туризм та збереження таких об'єктів досить детально та багатогранно описано та закріплено у законодавчій базі Німеччини, що дозволяє раціональніше використовувати ці пам'ятки.

3.2 Сучасний стан залучення історико-культурних ресурсів до туризму

Німеччина має великий потенціал для розвитку туризму, в тому числі і завдяки своїм історико-культурним ресурсам. Щорічно держава привертає мільйони туристів, бажаючих насолодитись багатою історією країни, її культурою та мистецтвом. Зокрема задля розвитку туризму у країні історико-культурні ресурси активно залучаються Німеччиною за допомогою різноманітних стратегій та ініціатив.

Станом на 2022 рік Німеччина посіла 8 місце у світі за кількістю міжнародних прибуттів. Загалом, у 2022 році кількість міжнародних прибуттів до країни склала 28,5 млн. туристів, що у порівнянні із 2021 роком, коли країну відвідало лише 11,7 млн. туристів свідчить про збільшення кількості відвідувачів у 2,4 рази. Втім, рекордні показники за кількістю міжнародних прибуттів показувала держава у 2019 році, що передувало пандемії

Коронавірусу, коли Німеччину відвідало 39,6 млн. туристів [39]. За останніми даними, наведеними Статистичним порталом Німеччини, можна також побачити статистику ночівель та прибуттів міжнародних туристів у кожній землі окремо станом на 2020 рік (Табл. 1).

Табл. 1 Кількість ночівель іноземних туристів та кількість міжнародних прибуттів по федеративним землям Німеччини у 2020 році

Федеративна земля	Кількість ночівель	Кількість прибуттів
Баден-Вюттенберг	4 890 248	1 987 820
Баварія	7 051 228	2 885 886
Берлін	3 723 984	1 288 887
Бранденбург	488 749	159 064
Бремен	187 814	87 357
Гамбург	1 151 033	477 346
Гессен	2 819 065	1 175 740
Мекленбург- Передня Померанія	520 310	166 511
Нижня Саксонія	1 782 852	594 033
Північний Рейн- Вестфалія	4 112 393	1 764 155
Рейнланд-Пфальц	2 610 692	224 003
Саар	210 664	24 210
Саксонія	977 984	362 807
Саксонія-Анхальт	313 982	116 442
Шлезвіг- Гольштейн	928 454	365 558
Тюрінгія	249 234	96 569
Усі землі разом	32 018 686	12 449 120

Джерело: сайт федеральних та статистичних служб Німеччини [49].

Хоча наведені статистичні дані відображають показники туризму під час пандемії Коронавірусу, тобто, в період туристичної кризи, кореляція кількості ночівель та прибуттів відображає загальні преференції туристів: найбільшу кількість відвідувачів традиційно привертає земля Баварія, за якою слідує сусідня до неї Баден-Вюттенберг, третім місцем за популярністю є земля Північний Рейн-Вестфалія, яка стоїть майже на одному ряду за популярністю із землею Гессен. П'ятірку найбільш відвідуваних регіонів країни замикає земля-місто, яке є столицею країни- Берлін.

За статистичними даними, в середньому близько 55% усіх подорожуючих до Німеччини мають на меті провести свою відпустку у країні. Що стосується цілей подорожей, то на першому місці йдуть візити до міст, потім із невеликим відставанням йдуть тури культурними та історичними пам'ятками, відпочинок у горах і, нарешті, відвідування подій, відпустка в сільській місцевості чи оздоровчий відпочинок. Тобто, переважна більшість прибуттів пов'язана з оглядом культурно-історичних ресурсів [52].

Важливим для розвитку туризму в Німеччині є розробка туристичних маршрутів. Такі маршрути є основою для таких видів туризму, як історико-культурний, музейний, етнічний чи релігійний туризм, охоплюють історичні та культурні об'єкти у поєднанні із неймовірними природними краєвидами і дозволяють туристам відвідати декілька популярних туристичних дестинацій у рамках однієї подорожі. Серед таких туристичних маршрутів, на шляху якими туристи можуть ознайомитись із історико-культурними пам'ятками слід виділити, зокрема, Романтичний маршрут, який пролягає від міста Вюрцбург до Фюссену у землі Баварія. Цей один із найпопулярніших туристичних маршрутів Німеччини має протяжність близько 410 кілометрів і проходить через понад 30 містечок. Вже у першому місті маршруту, Вюрцбурзі, можна оглянути такі історичні пам'ятки, як Вюрцбурзька барокова резиденція архієпископів XVIII століття чи фортеця Марієнбург, зведена у XIII столітті. Одним з наступних пунктів маршруту є місто, що саме по собі вже є пам'яткою містобудування- Ротенбург-аб-дер-Таубер, куди щороку приїжджають більш ніж 2 млн. туристів [14].

Ще одним цікавим пунктом маршруту є місто Аугсбург, відоме великою кількістю пам'яток та об'єктів у стилі ренесанс та рококо, де однією із найвідоміших пам'яток є «місто у місті» - район Фуггерай, який було зведено у XVI столітті з метою відселення бідних родин. Ця традиція триває і досі - сьогодні будівлі історичного кварталу використовуються як соціальне житло для малозабезпеченого населення. На шляху можна побачити відомий замок Нойшвайштайн, розташований поблизу міста Швангау. Останнім містом маршруту є Фюссен, де можна побачити монастир Святого Магнуса і резиденцію архієпископів Аугсбурзьких.

Ще один популярний туристичний маршрут Німеччини - Винний шлях, протягом якого туристи мають змогу насолодитись німецьким вином із виноградників, розташованих поміж середньовічних замків. Маршрут, що було розроблено ще у 1935 році, довжиною 85 кілометрів проходить через виноробні регіони країни, Пфальц та Райнгессен [23]. Однією із ключових пам'яток історико-культурного значення маршруту є Гамбахський замок, відомий як колиска німецького руху за демократію завдяки тому, що у 1832 році саме тут відбувся Гамбахер-Фест: марш за демократію та об'єднання Німеччини. Саме тут вперше в історії замайорів чорно-червоно-золотий триколон, який згодом став прапором країни [22].

Наступний, надзвичайно багатий на пам'ятки історії та культури маршрут - Маршрут фахверкових будинків. Фахверк - це назва для німецького архітектурного стилю, в основі якого є каркасні будівлі із дерев'яними перекриттями із вертикальними та горизонтальними брусами, з'єднаних для міцності діагональними підкосами. Цей туристичний шлях був створений 1990 року Об'єднанням німецьких фахверкових міст. Він проходить через усю країну від північнонімецького міста Штаде на Ельбі до Мерсбурга на Боденському озері. Загальна протяжність становить близько 3500 кілометрів - територією Нижньої Саксонії, Саксонії-Ангальт, Саксонії, Гессена, Тюрингії, Баварії та Баден-Вюртемберга. Маршрут охоплює настільки багато пам'яток, що його було розділено на 7 регіональних маршрутів:

- 1) Від Ельби до Гарцу;
- 2) Від Везерської височини через Північний Гессен до Фогельсберга та Шпессарта;
- 3) Від гір Гарцу до Тюринзького лісу;
- 4) Оберлаузітцер Умгебіндехаусштрассе;
- 5) З Вестервальду через Ланталь і Таунус до Майн;
- 6) Від Рейну до Майн та Оденвальду;
- 7) Від Неккару до Шварцвальду та Боденського озера [43].

Активно фінансуються та підтримуються урядом Німеччини різноманітні культурні заходи, фестивалі та виставки, які приваблюють туристів. Такі події можуть бути пов'язані із історією чи культурними традиціями країни, мистецтвом, музикою та іншими сферами соціального життя. Часто заходи проводяться також на територіях архітектурних пам'яток: у замках, палацах та резиденціях, які є туристичними ресурсами для фестивального та історико-культурного туризму.

Нариклад, світловий фестиваль під назвою «Schloss Lightspiele» (укр. «Замкова гра світла») буде проведено вже вдесяте на території замку у місті Карлсруе в період з 15 серпня по 15 вересня 2024 року. Сам Карлсруйський замок було зведено у 1715 році як резиденцію маркграфа Карла III Вільгельма і саме його будівництво ознаменувало початок розбудови навколо нього міста Карлсруе. Сьогодні частину будівлі замку використовують як приміщення музею землі Баден, в якому експонуються об'єкти від доісторії та ранньої історії до середньовіччя та XXI століття, а іншу частину будівлі займає більшість відділів Федерального Конституційного суду Німеччини. На один місяць щороку територія замку стає площею для проведення фестивалю світла: завдяки проекторам стіни будівлі ззовні перетворюються на екрани, на яких спостерігачі можуть насолоджуватися унікальними півторагодинними шоу на тематику, що змінюється щороку. У 2024 році Конституції Німеччини виповнюватиметься 75 років і так як у частині будівлі замку розміщено Федеральний Конституційний суд країни організаторами фестивалю було обрано цю подію як основну тематику десятого, ювілейного заходу [51].

Музичний фестиваль під відкритим небом у замку Нордкірхен у регіоні Вестфалія вже більше 20 років запрошує відвідувачів насолодитись замковим концертом. Територія барокового палацо-паркового комплексу 1703 року заснування перетворюється на концертну площадку: бароковий замок на задньому плані, класичні звуки оркестру та затишний пікнік під відкритим небом демонструють різноманітність цього багатогранного заходу. Замковий концерт супроводжується захоплюючою ілюмінацією та вражаючою світловою хореографією [47].

Ганзейське місто Любек, що входить до списку ЮНЕСКО, один раз на два роки стає платформою для проведення «Hansekultur Festival Lübeck»- Фестивалю ганзейської культури. Фестиваль охоплює різні сфери культурного життя та поєднує у собі багато різноманітних заходів. Серед таких, наприклад, окремі вуличні фестивалі в основних історичних кварталах міста. Цього року одним із таких очікується фестиваль у «Кварталі-засновнику» міста Любек-Gründungsviertel. Колишній купецький квартал, розташований біля величного костелу Пресвятої Богородиці був майже повністю знищений під час Другої світової війни. Тепер відновлений квартал дуже тонко вписується в архітектурну історію району. На відвідувачів чекають численні історичні екскурсії, а також захоплюючі екскурсії по підвалах, які дають змогу ознайомитися з результатами археологічних робіт, що проводились напередодні нової забудови району-засновника. Ще одним напрямком, який проводиться в рамках Фестивалю культури є невеликі екскурсії, що дають можливість для новачків у Любеку дізнатись про захоплюючу історію союзу Ганзи та пам'яток у місті. Важливим для історії міста є водні канали, які також стають частиною фестивалю. Кругові водні маршрути навколо старого міста, якими усі охочі можуть проплисти на старовинному кораблі, привертають увагу туристів і дають змогу насолодитися історичною архітектурою із незвичного ракурсу. Окрім того проводяться музичні та кулінарні події тощо [41].

Цікавим прикладом використання історичної та культурної пам'ятки як платформи для культурних заходів є корабель MS Stubnitz, побудований у

Штральзунді в 1964 році як рефрижераторно-транспортне судно. У 2003 році Stubnitz було додано до німецького національного списку пам'яток через його важливість для історії німецького судноплавства. Німецький морський музей Бремерхафена наголошує на культурній та історичній цінності діючого корабля, який не лише зберігає технічні зв'язки, але й забезпечує функціональне збереження. З 2021 року корабель пришвартовано на річці Ельба у новому кварталі міста Гамбург. Сьогодні «корабель культури», як морське судно називають координатори культурних заходів, використовується як концертна площадка для музичних проєктів, концертів та дискотек. У вільний від музичних заходів час усі охочі можуть випити прохолодні напої у барі на борту корабля або ж відвідати екскурсію його палубами та каютами [35].

Ратуші, що колись слугували приміщеннями для органів міського самоврядування, використовуються у Німеччині і до сьогодні. Окрім того, що історичні будівлі зберегли своє призначення і слугують резиденціями місцевих урядів міст, багато з них є й туристичними атракціями та ресурсами для культурного туризму завдяки своєму культурному значенню. Так, наприклад, ратуша міста Бремен, зведена у 1400-і роки сьогодні належить до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ратуша у Ганновері, відкриття якої відбулося у 1913 році, слугує не лише мерією міста, але й дає змогу усім охочим дізнатися більше про історію міста і самої історичної будівлі під час екскурсій її залами, що проводяться кожної другої суботи та четвертої неділі місяця [32].

Ще одним місцем, де управлінські функції уряду поєднуються із туризмом є ратуша міста Гамбург. Коли у будівлі не проводяться засідання уряду чи зустрічі мера міста із іноземними делегаціями, двері побудованої у 1897 році будівлі відкриваються для всіх охочих побачити пишно оздоблені зали зсередини під час офіційних екскурсій, що проводяться кожні 20 хвилин німецькою або ж кожен годину англійською мовами. Під час екскурсії туристи можуть побачити кабінет діючого мера міста Гамбург, танцювальну залу ратуші у якій і досі раз на рік проводять бал, оздоблену фресками та позолоченою ліпниною, у якій насправді заборонено танцювати через ненадійність дерев'яних перекриттів або ж дізнатися

про складнощі отримання у 1800-1900 роки почесного статусу мешканця Ганзейського міста [30].

Деякі архітектурні пам'ятки сьогодні використовуються як приміщення для музеїв, галерей та виставок. Прикладом сьогодні є палацовий комплекс Сан-Сусі у місті Потсдам, що поряд із Берліном, будівництво якого розпочалося у 1745-1747 роках на замовлення Фрідріха Великого, який через його художньо-історичне значення називають пруським Версалем. Курфюрст був також колекціонером картин і саме для експозиції його власної колекції на території комплексу було побудовано окрему будівлю картинної галереї, яка діє до сьогодні. Галерея є однією з найстаріших збережених музейних будівель Німеччини. У експозиції представлені шедеври таких майстрів, як Караваджо, Карло Маратт, Гвідо Рені, Пітер Пауль Рубенс та Антон ван Дейк.

Замок у місті Оберхаузен землі Північний Рейн-Вестфілія, що датується кінцем XII - початком XIII століття та був побудований як лицарська резиденція сьогодні переоблаштовано у Ludwiggalerie (укр. Галерея Людвігів). Сам музей розпочав свою роботу ще у 1947 році, після реставрації замку. Відтоді там можна було побачити роботи Макса Лібермана, Макса Слефогта, Ловіса Коринта, а згодом до колекції було додано роботи Пабло Пікассо, Моріса Дені та Оділона Редона. Свою назву музей носить на честь подружжя Людвігів, що у 1983 році подарували музею понад 500 творів мистецтва із власної колекції. У 1996 році подружжям меценатів було запропоновано нову концепцію діяльності музею. На їх думку, задля привернення уваги до музею необхідно регулярно змінювати експозицію, щоб постійні відвідувачі мали інтерес приходити знову і знову. Тоді у музеї було створено три окремі тематичні галереї, а саме галерея робіт із фонду Людвігів, галерея популярного мистецтва та галерея знаків і орієнтирів, експозиції яких регулярно оновлюються та змінюються, що спонукає не лише нових, але й постійних відвідувачів завітати до музею і ознайомитись із експонатами [46].

Своє застосування знайшли архітектурні пам'ятки і у готельній справі. Багато історичних будівель у Німеччині сьогодні переобладнані у готелі. Наприклад, 5-и зірковий готель Fraser Suites Hamburg, у якому подорожуючі зможуть відчути

космополітичне портове місто та його історичний шарм. У цій дбайливо збереженій будівлі приблизно 1900 року будівництва, яка є пам'яткою архітектури, сьогодні поєднується історія із комфортом для розміщення [25].

Готель Laimer Hof в Мюнхені, розташований у центрі Німфенбурга, в одному з найкрасивіших місць у столиці Баварії. Ця вілла в стилі неоренесансу, побудована в 1886 році, є однією з найстаріших будівель у районі Мюнхена і особливо популярна серед весільних пар через свою романтичну кімнату у вежі. Зі смаком умебльовані номери пропонують усі зручності, а їх дизайн та інтер'єр повністю відповідають стилю історичної вілли готелю [42].

Навіть у роки туристичної кризи, зумовленої пандемією COVID-19, а також після неї, Німеччина деякими шляхами продовжувала розвиток туристичної сфери. Так, наприклад, виник новий вид туризму - віртуальний, і для об'єктів історико-культурних ресурсів такі інновації стали рятівними. Завдяки віртуальній реальності та мобільним додаткам туристи мали змогу відвідувати бажані галереї, музеї, замки та інші історико-культурні пам'ятки online, тобто, не виходячи з дому, або ж прослуховувати аудіогіди для зменшення соціальних контактів. Такі заходи мали позитивний вплив на сферу туризму в часи пандемії та навіть після зняття обмежень залишились доступними: сьогодні це дає змогу ще більшим групам населення мати доступ до історико-культурних пам'яток, а для всіх, хто відповідає за їх збереженість - витратити кошти не на найманих гідів, а на відновлення таких об'єктів.

Прикладом застосування іноваційних технологій задля залучення історико-культурних ресурсів Німеччини до туризму можуть слугувати Державні музеї Берліна - об'єднання музейних фондів Берліна, що перебувають у віданні Фонду пруської культурної спадщини. Музеями було створено ряд онлайн туристичних продуктів, таких як віртуальні екскурсії залами музеїв як, наприклад, Пергамського музею та віртуальні тури окремими тематичними виставками; відеотури та аудіотури; фільми про експонати та їх історію, наприклад, два фільми про «групу статуй-принцес», що мають назву «Backstories|Die Prinzessinnengruppe in der Alten Nationalgalerie» та «Restaurierung der Prinzessinnengruppe von Johann Gottfried

Schadow» , де перший фільм розповідає про історію статуй, їх створення та як вони опинилися в експозиції Старої національної галереї Берліну а другий - про те, як їх реставрували; створено додаток для мобільних пристроїв, до яких можливим було підключити окуляри віртуальної реальності і відчувати себе присутнім, наприклад, на виставці робіт Йогана Ерדманна Гуммеля [48].

Отже, можна стверджувати, що історико-культурні ресурси Німеччини є основою для багатьох видів туризму у країні, активно використовуються і залучаються у розвиток туристичної сфери.

3.3 Проблеми і перспективи залучення історико-культурних пам'яток до туризму

Використання туристичних ресурсів завжди пов'язано із вирішенням нових викликів та перманентним вдосконаленням туристичної діяльності. Збереження об'єктів історико-культурної спадщини є однією з сучасних проблем, з якими зіштовхуються спеціалісти з індустрії туризму. Як і в багатьох країнах світу, в Німеччині виникає питання збереження культурної спадщини, що визначає потенціалу у розвитку культурної туристичної діяльності.

Відвідування історичних та культурних пам'яток туристами часто супроводжується неналежним поведінням із такими ресурсами чи навіть навмисним їх псуванням, що загрожує їх збереженню. Проблема збереження історичної та культурної спадщини також гостро постає і в Німеччині. Графіті на стінах історичної забудови, власні імена на пам'ятках архітектури, ненавмисно зачеплені об'єкти у музеї та навіть цілеспрямований вандалізм - усі ці приклади руйнувань можна побачити у країні. Одна із останніх подій, що сколихнула світове суспільство - акція кліматичних активістів у Берліні у вересні 2023 року, коли група людей закидала пам'ятку історії та архітектури, Бранденбурзькі ворота у центрі міста, кульками з фарбою, забруднивши 4 із 6 колон. Владою Німеччини було невідкладно застосовано усіх заходів для порятунку об'єкта, але навіть спроби відмити фарбу спеціалістами не допомогли, оскільки рештки барвників проникли

у структуру колон і їх неможливо вивести, не пошкодивши при цьому самі ворота. До сьогодні на одній із найважливіших пам'яток країни туристи можуть бачити результати кліматичної акції [45].

З метою запобігання навмисному чи необережному руйнуванню важливих історико-культурних ресурсів державою не лише законодавчо закріплюється необхідність їх збереження, але й впроваджуються активні дії для попередження шкоди. Так, наприклад, відповідальні за це органи регулярно проводять огляди пам'яток з метою виявлення проблем та своєчасного обслуговування та ремонту об'єктів. Одним із таких органів на федеральному рівні є Німецький національний комітет охорони пам'яток, завданням якого є посилити охорону пам'яток у Німеччині. Він регулярно встановлює основні теми, над якими робочі групи працюють комплексно та з різних точок зору.

Наприклад, на сьогоднішній день одним із активних проєктів Комітету є проєкт «Охорона пам'яток - активна охорона клімату». Основна ідея ініціативи є двосторонньою: з одного боку, через кліматичні зміни все частіше відбувається руйнування історико-культурних пам'яток (повені, пожежі та інше) і тому такі зміни необхідно максимально загальмувати; з іншого боку, популярні історико-культурні пам'ятки можна використати як взірць для розвитку сталого туризму. Ціллю проєкту є сприяти балансу між необхідними втручаннями в пам'ятники як внесок у кліматичну нейтральність та збереженням культурних та естетичних цінностей цих об'єктів.

Ще одним вектором діяльності Німецького національного комітету охорони пам'яток є медіація цих об'єктів на всіх рівнях. Медіація - це вид альтернативного врегулювання чи усунення проблеми із залученням посередника (медіатора), за допомогою якого проблемна ситуація аналізується таким чином, щоб знайти її рішення шляхом, який був би прийнятним і задовольняв інтереси усіх сторін (суб'єктів) проблеми. Цей термін виник у правовому контексті, але на сьогодні трактується та застосовується на практиці у різних сферах соціального життя. У контексті історико-культурного туризму медіація покликана захищати «інтереси» історичних та культурних пам'яток, тобто, наприклад, вирішувати проблеми,

пов'язані із їх використанням та збереженням. Медіаторами у даному процесі можуть виступати усі зацікавлені в цьому люди: від окремих приватних осіб, що висувають власні пропозиції з покращення процесу залучення цих пам'яток у туристичну діяльність, до органів влади, що законодавчо закріплюють та слідкують за виконанням туристичної політики. Заходи медіації у цьому випадку - сукупність усіх дій, що вчиняються із метою вирішення проблем у сфері використання історико-культурних об'єктів.

Робоча група з медіації визначає пам'ятники джерелами знань і опорними точками індивідуальної та колективної ідентичності. Через це Комітет звертає особливу увагу на те, щоб дослідження та вивчення історико-культурних об'єктів відображалось та вводилося не тільки у формі обов'язкових екскурсій для школярів два рази на рік, але й у вигляді спеціальних модулів у шкільних освітніх програмах в рамках різних навчальних дисциплін та працює над втіленням цієї ідеї у реальність [33].

Наряду із відповідальними державними органами діють і деякі приватні та громадські ініціативи. Однією із таких є Німецький фонд охорони пам'яток (нім. Deutsche Stiftung Denkmalschutz), який є найбільшою приватною ініціативою зі збереження пам'яток у Німеччині. З 1985 року фонд бере участь у збереженні пам'яток архітектури, що знаходяться під загрозою зникнення. Щороку фонд підтримує близько 600 проектів, насамперед завдяки активній допомозі та пожертвам понад 200 тис. прихильників. Загалом Німецький фонд охорони пам'яток уже зміг підтримати понад 6500 пам'яток по всій Німеччині, виділивши понад три чверті мільярда євро. Серед підтриманих проектів можна зазначити, наприклад, цегляну церкву з бароковою вежею Святої Трійці - Святого Юра у Гамбурзі, побудованої у 1740-х роках, фінансування на реставрацію якої виділялося у 2001 та 2019 роках, замок Лінгера в стилі пізнього класицизму у Дрездені, зведений у 1850 році, який отримував фінансування у 2004, 2006, 2007, 2009-2012 та 2014-2018 роках та інші.

Цілісний підхід Фонду є унікальним і варіюється від екстреного порятунку пам'яток, що знаходяться під загрозою зникнення, до освітніх шкільних і

молодіжних програм та навіть загальнонаціональної кампанії Open Monument Day (з англ. День відкритих пам'ятників). День відкритих пам'ятників проводиться щороку з 1993 року у другу неділю вересня та визначається тим, що за підтримки та координації Німецького фонду охорони пам'яток місця історичного та культурного значення відкривають свої двері для безкоштовного відвідування усіма охочими. Мета дня акції – зробити відчутним значення архітектурної спадщини та дати змогу усім бажаючим, навіть тим, хто зазвичай не в змозі собі цього дозволити, відвідати такі пам'ятки. Щороку акція має інший девіз і відкривається в іншому місті. Його підтримують кілька тисяч місцевих ініціатив і партнерів – від волонтерів до місцевих органів влади. До 2017 року також діяв молодіжний фотоконкурс «Пам'ятник у фокусі». Фотографи віком до 20 років могли надіслати свої фотографії відповідно до девізу року. Журі відзначило три найкращі фотографії грошовим призом у розмірі 300 євро кожен.

Важливим аспектом діяльності цього фонду є екстрена допомога культурним та історичним пам'яткам у зонах лиха, наприклад, під час повеней, штормів, засух чи пожеж. Під час ремонту та реконструкції історичних будівель потрібно враховувати багато особливостей, що вимагає спеціальних знань в оцінці пошкоджень, плануванні заходів, а також досвідчених майстрів. Необхідність у спеціалістах особливо актуальна у часи лиха, адже саме тоді пам'ятки часто перебувають у небезпеці через поспішні чи неправильні дії. Саме з метою запобігання руйнуванню таких об'єктів Німецький фонд охорони пам'яток надає повну підтримку їх власникам і координує заходи із збереження та реставрації.

Прикладом проекту невідкладної допомоги із збереження пам'яток історичного та культурного значення є повинь у регіонах Айфелю та долині річки Ар у 2021 році. Уже через кілька днів після повені Німецький фонд охорони пам'яток запровадив пакет екстреної допомоги для постраждалих від повені пам'яток і людей, які в них живуть, і відтоді постійно працює на місці. Наразі Фонд зміг підтримати понад 525 проектів реконструкції в Північному Рейні-Вестфалії та Рейнланд-Пфальці, зібравши для цього більш ніж 4,1 мільйони євро. Проект з

відновлення триває й до сьогодні: у червні 2023 року понад 300 волонтерів направились для продовження реставраційних робіт.

Ще одна цікава ініціатива Німецького фонду охорони пам'яток має назву «Junge Hände für alte Wände», що перекладається українською як «Молоді руки для старих стін». Це ініціатива для молоді від 16 до 26 років, які можуть на одному із 16 молодіжних майданчиків по всій країні вчитися традиційним ремеслам, застосувати набуті теоретичні знання власноруч на практиці до оригіналів історико-культурних пам'яток та відчути себе частиною автентичної історії та культури. Різноманітні семінари про стиль і матеріали, дослідження та методи роботи, основи збереження пам'яток та значення європейської культурної спадщини доповнюють практичну роботу над пам'яткою. Близько 6000 молодих людей наразі завершили добровільний рік соціальної роботи, здійснюючи діяльність із охорони пам'яток у рамках цієї ініціативи і виявили тим самим свій ентузіазм щодо культурної спадщини та її збереження [55].

Окрім різноманітних активних заходів, покликаних для збереження туристичних ресурсів у музеях від випадкового знищення, застосовуються й превентивні заходи, такі як, наприклад, система лазерних огорож об'єктів. Така огорожа не перекриває самі пам'ятки, оскільки людським оком її важко побачити, проте реагує на будь-який перетин лазерної лінії і видає звуковий сигнал, що нагадує відвідувачам дотримуватися безпечної дистанції до експонату.

Таку систему можна побачити, наприклад, у дрезденському Музеї порцеляни, де експонати знаходяться на відстані «витягнутої руки» від відвідувачів та не закриті склом чи іншою надійною огорожею. Все, що відділяє туристів від об'єктів виставки - натягнута перед ними стрічка для візуального розуміння лінії, яку заборонено перетинати. Разом із тим фізична лінія дублюється лазерними променями і у випадку, якщо турист випадково наблизиться на небезпечну для експонатів відстань пролунає звуковий сигнал, який сповістить охоронців про потенційну небезпеку та приверне увагу до відвідувача-порушника.

Ще одна важлива проблема, що стає на шляху до збереження пам'яток культури та історії - це комерціалізація дестинацій. Рекламні та комерційні заходи

можуть порушувати художню цінність об'єктів, а також впливати на їх автентичність. Цей аспект необхідно враховувати при розробці туристичних пропозицій.

Прикладом комерціалізації, яка вплинула на сприйняття туристами пам'ятки історії та архітектури, можна назвати замок у місті Моріцбург, що розбудовувався з 1512 року до 1945. Багата історична цінність і значення замку на сьогодні не відіграють для відвідувачів майже ніякої ролі і не відслідковуються, оскільки після того, як у замку 1973 року було знято фільм «3 горішки для Попелюшки» він став магнітом для поціновувачів кінематографу, а не культурної спадщини. Більшість із відкритих для відвідування залів замку експонують реквізит зйомок фільму а також розміщують змінні інтерактивні виставки на його тематику. З одного боку, такі заходи залучають до пам'ятки більшу кількість відвідувачів, проте з іншого боку замок відтепер сприймається не як об'єкт історії, а як знімальний майданчик відомого кінопроєкту, що докорінно змінює його сприйняття [37].

Певні новації непогано було б ввести в діяльності музеїв як туристичних об'єктів. До рекомендацій з поширення музейного туризму в Німеччині слід віднести створення аудіо-гідів та підписів до експонатів зокрема й іноземними мовами. В першу чергу, до таких належить багато невеликих регіональних музеїв Німеччини, які розміщують описи експонатів лише німецькою мовою або ж дублюють лише мінімальну інформацію англійською мовою, що стає перешкодою для міжнародних туристів, що не володіють мовою країни.

Наприклад, Німецький танковий музей у місті Мунстер, що першопочатково створювався як освітній центр на території однієї з баз Бундесверу (німецьких зброєних сил). Експозиція музею, а саме танки від найперших до найновіших моделей німецького виробництва а також деякі моделі іноземних виробників, одночасно розповідає відвідувачам про технічний прогрес розробок країни та історичні етапи становлення держави. Багато поціновувачів історії направляються у місто Мунстер щоб відвідати саме цей музей але, на жаль, без знань німецької мови на них може чекати розчарування, оскільки лише деякі експонати мають короткі описи англійською, а деякі частини виставки і зовсім не перекладені

англійською. Те ж саме стосується й віртуальної екскурсії залами музею. На офіційному веб-сайті є дуже якісно розроблена карта усіх виставочних холів, якими можна віртуально «ходити» та роздивлятися експонати з усіх сторін, натискаючи інтерактивні кнопки щоб дізнатися більше інформації. На жаль інтернаціональних туристів весь віртуальний тур можливий лише німецькою мовою [56].

Перспективами розвитку туризму в Німеччині більшою мірою займається некомерційна організація Німецький центр розвитку туризму, метою якої є просування туристичних можливостей Німеччині всередині країни і за її межами.

Відповідно, пріоритетними напрямками діяльності Німецького центру розвитку туризму, зокрема історико-культурного, є посилення іміджу Німеччини як туристичного напрямку, досягнення зростання всіх показників розвитку туризму на світовому рівні, туристичне використання транспортної інфраструктури, використання та розвиток в туристичних цілях культурної спадщини Німеччини, розробка туристичних продуктів з урахуванням екологічного фактора тощо.

Туристична індустрія Німеччини знаходиться на дуже високому рівні, розвивається згідно із загальносвітовими тенденціями і напрямками, але при цьому має свої особливості. Німеччина застосовує системний підхід, розглядаючи туризм як невід'ємну частину всієї економіки країни, інтегрованої в інші сфери національної економіки. Це реалізується у вигляді довгострокових програм, орієнтованих, наприклад, на розвиток туризму у відсталих сільськогосподарських або промислових регіонах, надання пільгових режимів малим та середнім підприємствам сфери туризму. З цією метою, наприклад, у 2019 році у Німеччині в рамках Національної туристичної стратегії було прийнято курс на розширення та поляризацію туризму у країні. Що ж стосується пільг у сфері збереження історико-культурної спадщини, то також передбачено ряд пунктів у Законі про податок на прибуток, за якими витрати на обслуговування пам'яток історії та культури можна буде «амортизувати», тобто, фактично повернути назад при поданні податкової декларації [33].

Сфера туризму постійно залежить від багатьох економічних, соціальних та інших чинників, які напряму впливають на її стан та розвиток. Одним із

найбільших викликів останнього часу, з наслідками яких галузь туризму бореться й до сьогодні, є пандемія COVID-19, яка змінила уявлення про подорожі загалом. Німеччина не є винятком і, як і багато інших держав, також мала адаптувати свої туристичні пропозиції до нових реалій. З самого початку пандемії у січні 2020 року країна закрила свої кордони для іноземних туристів та майже повністю обмежила внутрішній туризм. Лише у середині 2023 року завдяки усім впровадженим раніше заходам безпеки та інноваціям Федеративна Республіка змогла скасувати останні пандемійні обмеження [29].

Хоча пандемія COVID-19 викликала багато труднощів для туристичної галузі, проте реакція на ці виклики дала поштовх для нового підходу до використання та розвитку нових форматів презентації історико-культурних ресурсів.

Отже, Німеччина має величезні перспективи в подальшому розвитку історико-культурному туристичному бізнесі, маючи на даний час налагоджену систему, яка показує відмінні результати світового рівня.

Країна сама є взірцем для інших в запозиченні ведення туристичної індустрії, котра є особливою частиною економіки. Неможливо не вказати про дбайливе ставлення німецьких спеціалістів до історичних та культурних пам'яток, які складають туристичний потенціал країни.

3.4 Використання німецького досвіду у розробці проєкту «Дигітальна спадщина» в Україні

У Німеччині існує комплексний підхід до популяризації, збереження, захисту та використання пам'яток історії та культури. Багатий досвід країни може стати основоположним для вдосконалення видів туризму, пов'язаних із такими об'єктами.

Особливу увагу такі організації, як Німецький національний комітет охорони пам'яток та Німецький фонд охорони пам'яток звертають на медіацію у сфері використання туристичних ресурсів. Важливим аспектом медіації історико-

культурних пам'яток як на державному, так і на приватному рівнях управління у Німеччині є просвітницька діяльність. Різноманітні програми, такі як пропозиції Робочої групи з медіації Німецького національного комітету охорони пам'яток внести до шкільної освітньої програми освітні модулі із вивчення історико-культурних пам'яток чи ініціативи «Пам'ятник у фокусі» та «Молоді руки для старих стін» Німецького фонду охорони пам'яток мають на меті сприяти виявленню інтересу до таких ресурсів у молоді та донести до цієї категорії населення важливість їх значення, спонукати до їх збереження.

Україна, як і Німеччина, багата на історико-культурні ресурси країна. Історико-культурні пам'ятки не лише активно залучаються до різних видів туризму, але й використовуються як опорні точки індивідуальної та колективної ідентичності.

З метою надання молоді знань щодо історії та культури рідного краю, шкільні освітні програми України передбачають вивчення пам'яток у рамках навчальних дисциплін а також позаурочових заходів. На державному рівні органом, відповідальним за ведення освітньої політики є Міністерство освіти і науки України, яким, зокрема, визначаються й засади вивчення історико-культурної спадщини та проведення навчальних екскурсій у загальноосвітніх навчальних закладах.

Зокрема, вивчення об'єктів історії і культури уже передбачається у рамках деяких навчальних предметів. Так, наприклад, Типові освітні програми, розроблені під керівництвом Савченко О. Я. для 1-2 та 3-4 класів та затверджені Міністерством освіти і культури України від 12.08.2022 року включають навчальну програму «Я досліджую світ», однією із цілей якої є виховання культурної належності дітей до України та спонукання до пізнання історії свого краю [16, 17].

Типова освітня програма для 5-9 класів українських шкіл, затверджена наказом Міністерства освіти і культури України № 235 від 19.02.2021 року передбачає можливість вивчення деяких історико-культурних пам'яток у рамках таких дисциплін, як, наприклад, «Мистецтво» [18].

Типова освітня програма для 10-11 класів, затверджена наказом Міністерства освіти і культури України № 408 від 20.04.2018 року вже не передбачає обов'язкового вивчення такої дисципліни, як «Мистецтво» і відносить його до категорії вибірково-обов'язкових предметів, надаючи освітнім закладам автономію обирати між цією навчальною програмою чи деякими іншими. Проте в рамках методичних рекомендацій для учнів старшої школи передбачаються додаткові години на окремі предмети чи факультативні курси, які навчальні заклади можуть також використати для впровадження предметів, пов'язаних із дослідженням історико-культурних ресурсів [19].

Одним із документів, що регулює сферу проведення навчальних екскурсій в Україні, є Лист Міністерства освіти і науки України від 06.02.2008 року №1/9-61 «Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Методичні рекомендації передбачають зокрема вивчення учнями процесів життєдіяльності суспільства, розширення світосприйняття у молоді а також ознайомлення з культурно-суспільним надбанням нашого народу та людства, національними традиціями тощо.

Цей же документ надає навчальним закладам рекомендації з бажаної тривалості та кількості навчальних екскурсій у рамках окремого часу на їх проведення. Зокрема, Міністерство освіти і науки України пропонує наступне:

- 1) Для учнів початкової школи (1-4 класи)- 4 дні на навчальний рік, до 3-х академічних годин на день;
- 2) Для учнів 5-6 класів- 10 днів по 3 академічні години;
- 3) Для учнів 7-8 класів- 10 днів по 4 академічні години;
- 4) У 10 класах- 10 днів по 5 академічних годин на день.

Рекомендації не передбачають проведення екскурсій для школярів 9-х та 11-х класів. Також варто зазначити, що документ віддає питання визначення конкретних цілей таких позакласних заходів на розсуд вчителів [13].

Важливим аспектом, що зазначається у Листі-рекомендації є дотримання санітарно-гігієнічних норм та техніки безпеки під час проведення шкільних

екскурсії. На сьогоднішній день контекст визначення «техніки безпеки» набув особливого нового значення: в реаліях повномасштабної війни на перший план гостро стало питання збереження життів дітей під час навчального процесу. В той час, як ряд заходів було вжито закладами освіти задля забезпечення безперервності офлайн процесу, питання історично-культурної освіти дітей шляхом відвідання історико-культурних пам'яток стало новим викликом для освітян, оскільки вчителі не в змозі забезпечити безпеку дітей під час проведення екскурсій.

Світова спільнота активно працює над методами забезпечення можливості безперервного доступу до історико-культурних пам'яток і це питання вимагає вирішення у контексті освіти молодого населення, зокрема у школах України. З цією метою пропонується запровадити приватний проєкт під назвою «Дигіталізована спадщина».

Так як проведення фактичних екскурсій пов'язане із ризиками, такими як неможливість знайти укриття під час повітряних тривог або додатковим стресом для дітей, які опиняються у незнайомій обстановці і вимушені евакуюватися та годинами знаходитись у непристосованому для великих груп дітей сховищі інколи дуже тривалий час, наряду із додатковою відповідальністю за життя дітей та стресом для вчителів, виникає необхідність запровадження інновацій у сферу культурної освіти. Ініціатива «Дигіталізована спадщина» має на меті саме цю ціль: диджиталізувати навчальні екскурсії для школярів, щоб попри нелегкі повсякденні умови кожен мав можливість ознайомлюватись із культурно-історичною спадщиною світу.

Суть проєкту полягає у тому, щоб у рамках визначених для цього Міністерством освіти і культури України годин а також у рамках навчальних дисциплін впровадити віртуальне відвідування історико-культурних пам'яток. Учні можуть цілком поринути у дослідження, наприклад, музею завдяки новітнім технологіям: окулярам віртуальної реальності, віртуальним інтерактивним турам чи відеозаписам реальних екскурсій.

Основною ідеєю проєкту є створення віртуальних турів для такого технічного засобу як окуляри віртуальної реальності, які дозволяють віртуальним

відвідувачам ходити залами чи виставковим платформами, розглядаючи при цьому експонати з усіх можливих боків, у співпраці із органами, відповідальними за об'єкти культурно-історичної спадщини. Наприклад, можна укласти угоди із музеями на створення таких віртуальних екскурсійних програм. Це також сприятиме популяризації історико-культурних пам'яток, оскільки заклади отримуватимуть додаткове фінансування для розробки таких проєктів і зможуть надалі використовувати їх зокрема й у комерційних цілях: за невелику плату пропонувати на своїх вебсайтах, брати участь у міжнародних виставках, де тим самим представляти себе тощо.

Досвід такої країни, як Німеччина, показує, що віртуальні турпродукти користуються неабиякою популярністю серед відвідувачів та привертають додаткову увагу до пам'яток історичної і культурної спадщини. Диджиталізовані музеї держави в останні роки розробили безліч онлайн-пропозицій, що фактично замінюють їх відвідання.

Основна складність на шляху до реалізації такої ініціативи в Україні полягає у пошуку шляхів фінансування. Якщо у Німеччині більшість об'єктів історичного та культурного значення знаходяться у відданні державних чи приватних фондів, які виділяють фінансування для їх розвитку та надають всебічну підтримку на шляху до інновацій, то в умовах війни бюджет України має певні обмеження і не має змоги виділяти значні кошти на утримання пам'яток. Окрім того, реалізація даного проєкту потребує не лише фінансування підтримки утримання, але й закупки технічних пристроїв (тих самих окулярів доповненої реальності, інтерактивних дощок, динаміків для відтворення звуку тощо), якими б могли користуватися великі групи дітей одночасно, щоб цілий клас, наприклад, міг одночасно прослухати та пройти залом, де проводиться віртуальна екскурсія. Це означає, що для реалізації задумки необхідно закупити декілька комплектів приладів.

Рішенням може бути створення приватної ініціативи і пошук незалежних інвесторів як всередині України, так і за її межами. Користуючись прикладом Німецького фонду охорони пам'яток, який збирає пожертви від усіх зацікавлених

а також і спеціалістів у певних сферах для надання підтримки та допомоги у певних діях, в рамках проєкту «Дигіталізована спадщина» також може бути створено фонд підтримки, долучитися до якого можуть усі небайдужі. Наприклад, це можуть бути спеціалісти ІТ, які могли б безоплатно надавати професійну допомогу із розробкою та програмуванням онлайн продуктів, гідів, які записували б голосове озвучування таких екскурсій, вчителів, які б за допомогою практичного досвіду надавали б рекомендації із складення програми екскурсії, щоб зробити її максимально цікавою для відвідувачів тощо.

Диджиталізація об'єктів історичної та культурної спадщини є складним технічним процесом, тому задля реалізації цього проєкту необхідним є залучення спеціалістів цієї сфери. Українські розробники вже мають певні напрацювання із цифровізації таких пам'яток та створення інтерактивних онлайн-туристичних маршрутів. Наприклад, додаток українського розробника Станіслава Околота «WalQlike (walk you like)», завдяки якому усі охочі можуть за допомогою смартфона пройти квест обраним містом [3]. Інший приклад розробок - проєкт «Древній Звенигород: брендинг і промоція Княжої Столиці», у якому його автори створили об'ємну модель міста XI-XIII сторіччя Звенигорода з метою його популяризації сьогодні. Наведені приклади є лише кількома із великої кількості існуючих, тому можна впевнено сказати, що Україна має власних спеціалістів, яких можна залучити і до створення проєкту «Дигіталізована спадщина».

Даний проєкт став би не лише засобом медіації для вирішення проблеми культурно-історичної освіти молоді, але й проблеми збереження пам'яток. В першу чергу, як зазначалося, грошові інвестиції сприятимуть розвитку закладів, що забезпечують доступ до історико-культурних ресурсів (музеїв, галерей тощо). Розробки віртуальних туристичних продуктів популяризуватимуть такі заклади і привертатимуть до них більше уваги, що дозволить також збільшити прибутки. По-друге, таке рішення є вкладом у збереження об'єктів і дозволяє запобігати їх руйнуванню. Отримані додаткові прибутки можна інвестувати у відновлення об'єктів історико-культурного значення. Окрім того, небезпека для таких ресурсів від дітей, особливо молодшого шкільного віку, полягає в тому, що юні туристи ще

не мають такої уваги та координації рухів, як дорослі, мають багато енергії і можуть бавитись там, де це зовсім не належить. Це може призвести до ненавмисного пошкодження чи руйнування історико-культурних пам'яток. Таким чином, оскільки проєкт «Дигіталізована спадщина» переносить усі об'єкти у віртуальний світ, де пошкодити щось неможливо, це могло б сприяти збереженню об'єктів при максимальній свободі школярів.

Як приклад проєкту «Дигіталізована спадщина» наводитиметься програма екскурсій для дітей 3-х класів у Київській гімназії №154.

Навчальний заклад активно впроваджує технічні інновації у навчальний процес. Зокрема, віртуальні екскурсії вже є частиною освітнього процесу для деяких класів таких, як, наприклад, 3-А клас вчителя Тетяни Рощенко. На даний момент для таких екскурсій використовуються відео-записи фактично проведених екскурсій, які діти переглядають на моніторах у класах або ж онлайн-екскурсії пам'ятками, що розміщені на сайтах деяких музеїв.

«Дигіталізована спадщина» допомогла б учням 3-х класів цього навчального закладу отримати більш індивідуальний досвід з дослідження історико-культурних пам'яток, оскільки за допомогою окулярів доповненої реальності кожен учень класу зміг би не лише подивитися екскурсію на маленькому екрані, але й поринути у 360° екскурсійну залу, підійти і оглянути кожен пам'ятку та навіть віртуально взяти її в руки без ризиків пошкодити.

Перед проведенням кожної екскурсії учням будуть поставлені запитання, відповідь на які діти зможуть сформулювати після огляду екскурсії.

Оскільки методичними рекомендаціями Міністерства освіти і культури України для учнів початкової школи (1-4 класи) пропонується проведення 4-х екскурсій тривалістю до 3-х академічних годин на кожен із екскурсійних днів, розроблена програма для учнів третіх класів складається саме з 4 короткотривалих віртуальних заходів.

Першим заходом є віртуальна екскурсія на острів Хортиця, що проводиться у контексті навчального предмету «Я досліджую світ». Ця екскурсія передбачає віртуальне відвідування острова на річці Дніпро, який вважають колискою

козацтва і який на сьогодні визначено культурно-історичним центром України. Острів вважається одним із 7 чудес України. В рамках цієї екскурсії пропонується створити віртуальний 3-D тур Музеєм історії запорозького козацтва, розташованого на острові, де школярі 3-х класів можуть побачити археологічні знахідки з острова, що датуються від доби бронзи і закінчуючи добою козацтва або ж в рамках виставки «Військове мистецтво запорізьких козаків» піднятися на борт козацького судна «Чайка» чи потримати в руках різноманітну козацьку зброю, представлену у музеї. Питаннями, які учням необхідно з'ясувати в ході екскурсії пропонуються наступні: «Чим відрізнявся побут козаків від нашого?», «Чому осередком козацтва було обрано саме острів Хортиця?». Запланована тривалість такої екскурсії для дітей 3-х класів – 1 академічна година.

Наступним заходом, що може бути проведений на доповнення програми предмету «Літературне читання» пропонується провести віртуальну екскурсію музеєм книги і друкарства, розташованого у місті Київ на території пам'ятки історії та культури - Києво-Печерської лаври. Експозиція музею відображає історію української книги від часів Київської Русі до сьогодення. На сайті музею вже розміщено віртуальний тур його залами, який може стати основою для розробки 3-D туру. В ході віртуальної екскурсії школярам пропонуватиметься погортати сторінки старовинних книг, дослідити, як змінювався вигляд книжок в залежності від прогресу друкарської поліграфічної техніки та чим різняться шрифти та мова від того, що можна побачити у сучасних книжках. Питаннями, які учням необхідно з'ясувати в ході екскурсії пропонуються наступні: «З яких матеріалів виготовлялись книжки за часів Київської Русі?», «Чим відрізнявся процес видання старовинної книги від сучасної?». Запланована тривалість такої екскурсії для дітей 3-х класів – 1 академічна година.

Третім осередком історико-культурних пам'яток, який в рамках проекту «Дигіталізована спадщина» пропонується відвідати учням 3-х класів Київської гімназії №154 є Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогові, дослідження якого доповнюватиме навчальний план з дисципліни «Я досліджую світ». Наразі вже існує віртуальний тур деякими будівлями музею

просто неба, тому як і у попередньому музеї розробити тур, пристосований для окулярів віртуальної реальності легше. Перевагою диджиталізації групи пам'яток, розташованих на території музею є те, що це дозволить відвідати усі садиби, розташовані на досить великій території комплексу, оскільки віртуальним відвідувачам не потрібно проходити пішки від однієї будівлі до іншої, а також таким чином екскурсії до музею під відкритим небом стануть незалежними від погодних умов, що дозволить відвідувати їх у будь-яку пору року. В контексті ознайомлення дітей із побитом та архітектурою різних куточків України, музей може запропонувати також інтерактивні завдання, завдяки яким школярі зможуть відчувати себе мешканцем того чи іншого регіону країни, який мешкав там кількатороків тому. Наприклад, у віртуальній реальності можна знову запустити 2 млини, розташовані у зоні Поділля, де учні 3-х класів можуть перетворити зерно у борошно та пізніше випекти хліб у традиційній печі української традиційної хати цього регіону. В ході екскурсійного заходу діти мають з'ясувати відповідь на запитання «Чи хотів би ти жити так, як жили твої предки? Обґрунтуй свою відповідь». На проведення такої інтерактивної віртуальної екскурсії у 3-му класі пропонується виділити 2 академічні години.

Для останнього рекомендованого екскурсійного дня пропонується відвідати музей видатного українського скульптора, етнографа, фольклориста та колекціонера Івана Гончара, що знаходиться у Києві. У музеї представлено безліч об'єктів, завдяки яким діти мають змогу ознайомитись з такими предметами рідної культури, як традиційний одяг чи вишиті рушники, кераміка чи пам'ятки писанкарства, іграшки та прикраси, зброя та інструменти праці, музичні інструменти та багато інших. Як інтерактивна складова віртуального 3-D туру для зацікавлення школярів пропонується відтворити у віртуальній реальності процеси створення деяких з представлених пам'яток, щоб учні могли відчувати себе справжніми творцями і дізнатися, як виготовлялися, наприклад, керамічні вироби чи іграшки старовинних часів. Питаннями, які учням необхідно з'ясувати в ході екскурсії пропонуються наступні: «Чому важливо

досліджувати культуру рідного краю?», «З якою метою Іван Гончар збирав колекцію предметів культури?». Тривалість даної віртуальної екскурсії складає 2 академічні години.

Отже, враховуючи досвід Німеччини у сфері використання історико-культурних пам'яток у туризмі можна зробити ряд корисних висновків та запропонувати інновації, що можуть бути запозичені для України. Запропонована програма «Дигіталізована спадщина» може стати одним із інструментів на шляху до поліпшення якості освіти школярів України.

ВИСНОВКИ

Історико-культурними туристичними ресурсами є сукупність створених у процесі історичного розвитку певної території пам'яток матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристської діяльності. До них належать об'єкти культури та історії, які досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення та можуть бути використані для задоволення рекреаційних та духовних потреб суспільства.

Історико-культурні туристичні ресурси поділяються на археологічні, архітектурні, історичні, мистецькі, етнографічні, пам'ятки містобудування а також фестивально-подієві ресурси. Ці ресурси активно використовуються для організації різних видів пізнавального туризму, таких як археологічний, етнічний, історико-культурний, музейний, фестивальний, подієвий туризм та інші.

Німеччина – країна, що має глибоку історію, етапи якої знайшли своє відображення в історико-культурних пам'ятках та стилях у яких вони споруджені.

Найдавніші історичні знахідки на території Німеччини датуються періодом кам'яної доби. В епохи Раннього та Високого Середньовіччя розпочалась активна розбудова міст навколо фортець, замків та монастирів, зокрема, у романському стилі. Період Середньовіччя виділяється також великою кількістю пам'яток XII-XV століть у готичному стилі. Характерним стилем епохи Відродження стало бароко. Важливу роль в історичному розвитку держави відігравали війни та революції. Період відновлення держави після Другої світової війни став визначальним для відновлення та освоєння пам'яток історії і культури.

До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на сьогодні належать 52 об'єкти, що знаходяться на теренах Німеччини, багато інших об'єктів визначено пам'ятками історії та культури державного значення.

Археологічні пам'ятки Німеччини представляють 11 одиниць, серед яких Людина-лев, Гозекське коло, Небесний диск із Небри, акведук Айфель та інші.

Найвідомішими архітектурними пам'ятками є замок Нойшвайштайн, Гайдельберзький замок, замок Кайзербург. Окремо можна виділити таку підгрупу пам'яток архітектури, як церкви та собори, до яких належать Кафедральний собор

в Кельні та Фрауенкірхе у Дрездені. До пам'яток містобудування відносяться такі міста, як Любек та Ротенбург-об-дер-Таубер.

Мистецькі пам'ятки становлять художні галереї - Гамбурзький Кунстхалле та Дрезденська картинна галерея. Серед найпопулярніших музеїв країни можна назвати музеї Музейного острова у Берліні, Німецький національний музей у Нюрнберзі, Кельнський музей Валлафра Ріхальда та ін. Етнографічні пам'ятки представлені, зокрема, в Етнологічному музеї у Берліні.

Законодавче регулювання використання історико-культурних ресурсів відбувається на усіх рівнях. У федеральному уряді за туристичну політику відповідає Федеральне міністерство економіки і захисту клімату, яке, зокрема, займається розробкою Стратегії розвитку туризму та слідкує за її виконанням. Німеччина є федеративною республікою, де за розвиток туризму у регіонах, місцевий маркетинг і просування туристичних продуктів відповідають уряди кожної із 16 окремих земель. Одним із основних документів у сфері використання історико-культурних ресурсів є Закон про охорону культурних цінностей.

Станом на 2022 рік Німеччина посіла 8 місце у світі за кількістю міжнародних прибуттів. Загалом, у 2022 році кількість міжнародних прибуттів до країни склала 28,5 млн. туристів. Переважна більшість прибуттів пов'язана з оглядом культурно-історичних ресурсів

Важливим для розвитку туризму в Німеччині є розробка туристичних маршрутів, серед яких Романтичний маршрут та Маршрут фахверкових будинків.

Активно фінансуються та підтримуються урядом Німеччини різноманітні культурні заходи, фестивалі та виставки, які приваблюють туристів. Наприклад, «Замкова гра світла» у замку міста Карлсруе, музичний фестиваль під відкритим небом у замку Нордкірхен чи Фестиваль ганзейської культури у Любеку.

Історичні будівлі та пам'ятки архітектури активно використовуються як приміщення для музеїв, виставок, подій, або ж переоблаштовані під об'єкти туристичної інфраструктури. Наприклад, у ратушах Гамбурга та Ганновера проводяться екскурсії, палацовий ансамбль Цвінгер у Дрездені нині слугує приміщенням для Музею порцеляни та Дрезденської картинної галереї, а в замку

Оберхаузена знаходиться Галерея Людвігів. Замок міста Карлсруе є майданчиком для фестивалю «Замкова гра світла», а замок Нордкірхен запрошує на музичний фестиваль під відкритим небом. 5-и зірковий готель Fraser Suites Hamburg знаходиться у будівлі, що визнано архітектурною пам'яткою, а готель Laimer Hof у Мюнхені розташовано в історичній віллі.

Німецький національний комітет охорони пам'яток визначає своїм завданням посилити охорону пам'яток у Німеччині і впроваджує для цього проекти та ініціативи, серед яких медіація об'єктів історичної та культурної спадщини та проект «Охорона пам'яток - активна охорона клімату». Громадською ініціативою є Німецький фонд охорони пам'яток, що бере участь у збереженні пам'яток архітектури, що знаходяться під загрозою зникнення і розробив для цього програму екстреної допомоги культурним і історичним пам'яткам у зонах лиха. Іншими ініціативами фонду є кампанія «Open Monument Day» та ініціатива для молоді «Молоді руки для старих стін».

Проблема знищення та пошкодження історико-культурних пам'яток вирішується у Німеччині й у вигляді превентивних заходів, як, наприклад, система лазерних огорож об'єктів, яку можна побачити у дрезденському музеї Порцеляни. Ще одна важлива проблема - це комерціалізація дестинацій, що призводить до відволікання уваги туристів від їх історичної і художньої цінності. Таким прикладом є замок у місті Моріцбург.

Використовуючи досвід Німеччини у сфері залучення історико-культурних пам'яток до туризму, пропонується впровадження в освітній процес шкіл України проекту «Дигіталізована спадщина». Він полягає у тому, щоб в умовах військовий загроз запропонувати віртуальне відвідування історико-культурних пам'яток для учнів шкіл та доповнити існуючі освітні програми таким видом роботи. Основною ідеєю проекту є створення віртуальних турів із залученням провідних музеїв України для такого технічного засобу як окуляри віртуальної реальності, які дозволяють «ходити» залами чи виставковим платформами, розглядаючи при цьому експонати з усіх можливих боків, у співпраці із органами, відповідальними за об'єкти культурно-історичної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2001. 395 с.
2. Бейдик О. Ресурси світового туризму: поняття, класифікація, картографування. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2008. № 12. С. 6–12.
3. Гончарова К. Диджитал-ініціативи: як в Україні цифровізують культурну спадщину. *ms.detector.media*. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24142/2020-01-29-dydzhytal-initsiatyvy-yak-v-ukraini-tsyfrovizuyut-kulturnu-spadshchynu/> (дата звернення: 12.05.2024).
4. Бранденбурзькі ворота – один із символів туристичної Німеччини. *Робота, міграція, туризм і навчання в країнах світу*. URL: <https://migrant.biz.ua/nimechina/pamjatki-de/brandenburzki-vorota.html> (дата звернення: 21.02.2024).
5. Замок НОЙШВАНШТАЙН - Що цікавого? | Моя Європа. *Моя Європа*. URL: <https://www.moyaeuropa.com.ua/germany/neuschwanstein/> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Категорія: Археологічні пам'ятки Німеччини – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Археологічні_пам'ятки_Німеччини (дата звернення: 18.02.2024).
7. КЕЛЬНСЬКИЙ СОБОР: НАЙБІЛЬШИЙ ШЕДЕВР НЕОГОТИКИ. *Світ мандрів. Український туристичний портал*. URL: <https://travelworld.org.ua/articles/kelnskyj-sobor-najbilshyj-shedevr-neohotyky/> (дата звернення: 21.02.2024).
8. Кузик С., Литвин Д. Історико-культурні ресурси українсько-польського прикордоння та особливості їх використання для туристичних цілей. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*.

2012. № 21. С. 475–482. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kuzyk2.htm (дата звернення: 11.02.2024).

9. Лук'янюк в. Цей день в історії : 13 серпня 1961 : Берлінська стіна. *Цей день в історії*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0813N/> (дата звернення: 21.02.2024).

10. Любіцева О., Панкова Є., Стафійчук В. Туристичні ресурси України : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2007. 369 с.

11. Мальська М. Країнознавство: теорія та практика: підручник. Київ : Центр учб. літ., 2012. 528 с.

12. Німеччина. *Лабораторія геоінформації та туризму*. URL: http://www.lgtinfo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=69&Itemid=69&lang=ru (дата звернення: 18.02.2024).

13. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Лист Міністерства освіти і науки України від 06.02.2008 року №1/9-61 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-61290-08#Text> (дата звернення: 11.05.2024).

14. Найромантичніший маршрут Німеччиною | Event Ukraine. *Event Ukraine*. URL: <https://eventukraine.com/travel/nimechchina-progulyanka-romantichnoyu-dorogoyu/> (дата звернення: 31.03.2024).

15. Пам'ятки Німеччині – список основних визначних пам'яток для туристів. *Турагентство «Поїхали з нами»*. URL: <https://tinyurl.com/5n8fpb9r> (дата звернення: 18.02.2024).

16. Про затвердження Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом Савченко О. Я. для 1-2 класів: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 р. № 743. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/604/60407/Savchenko_1-2.pdf (дата звернення: 11.05.2024).

17. Про затвердження Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом Савченко О. Я. для 3-4 класів: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 р. № 744. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/604/60407/Savchenko_3-4.pdf (дата звернення: 11.05.2024).

18. Про затвердження Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2012 р. № 235. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/fd3/0bc/602fd30bccb01131290234.pdf> (дата звернення: 11.05.2024).

19. Про затвердження Типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня: Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 р. № 408 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 28.11.2019 №1493) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/typovi-programu-2-11/Typova.osv.prohr.ZZSO-III.stupenya.pdf> (дата звернення: 11.05.2024).

20. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу : навч. посіб. Ніжин : Вид-во Ніж. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя, 2010. 336 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/smal.htm (дата звернення: 10.02.2024).

21. Стафійчук В. Рекреалогія. Київ : Альтерпрес, 2006. 264 с.

22. Термеш А. Вздовж німецького винного шляху (фотогалерея) – DW – 25.10.2019. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/вздовж-німецького-винного-шляху-фотогалерея/a-50993675> (дата звернення: 31.03.2024).

23. Чому варто відвідати Німецький винний шлях?. *FreshMAG UA*. URL: <https://blog.liebherr.com/holodilna-tehnika/ua/2018/09/12/nimetskyi-vynnyi-shliakh/> (дата звернення: 31.03.2024).

24. Шандор Ф., Кляп М. Сучасні різновиди туризму. Київ : Знання, 2013. 334 с.

URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/shandorsuchrizn.pdf (дата звернення: 14.02.2024).

25. 5-Sterne Hotel Hamburg Mitte | Fraser Suites Hamburg. *Frasers Hospitality*.

URL: https://www.frasershospitality.com/de/germany/hamburg/fraser-suites-hamburg/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=branded_search&utm_source=1&utm_gclid=CjwKCAjw9IayBhBJEiwAVuc3ftcAMeOggHDj6HPf8vt_T_FHX005sIV-JKU4myX88EBqrWbcvbdh4RoCTTkQAvD_BwE (дата звернення: 19.04.2024).

26. Alles auf einen Blick. *Staatliche Museen zu Berlin*. URL: <https://www.smb.museum/museen-einrichtungen/alles-auf-einen-blick/> (дата звернення: 23.02.2024).

27. Autoren der Wikimedia-Projekte. Reichstagsgebäude – Wikipedia. *Wikipedia – Die freie Enzyklopädie*. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Reichstagsgebäude> (дата звернення: 22.02.2024).

28. Castle: Staatliche Schlösser und Gärten Baden-Württemberg. *Schloss Heidelberg*. URL: <https://www.schloss-heidelberg.de/en/castle> (дата звернення: 19.02.2024).

29. Chronik zum Coronavirus SARS-CoV-2. *Bundesministerium für Gesundheit (BMG)*. URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/coronavirus/chronik-coronavirus.html> (дата звернення: 04.05.2024).

30. Das Hamburger Rathaus. *hamburg.de*. URL: <https://www.hamburg.de/rathaus/> (дата звернення: 07.04.2024).

31. Das neue Kulturgutschutzgesetz Handreichung für die Praxis. Die Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien, 2017. 392 с. URL: <https://www.kulturgutschutz->

deutschland.de/SharedDocs/Downloads/DE/HandreichungKGSG.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (дата звернення: 21.03.2024).

32. Das Neue Rathaus entdecken. *Visit Hannover*. URL: <https://www.visit-hannover.com/Sehenswuerdigkeiten-Stadttouren/Stadttouren/Oeffentliche-Stadttouren-und-Fuehrungen/Das-Neue-Rathaus-entdecken> (дата звернення: 07.04.2024).

33. Denkmalschutz. *Deutsches Nationalkomitee für Denkmalschutz*. URL: <https://www.dnk.de/denkmalschutz/#denkmalschutz-national> (дата звернення: 27.04.2024).

34. DHB Kapitel 20.1: Besucherzahlen, Stand: 31.3.2022. Deutscher Bundestag, 2022. 7 p. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/272968/f6cebc557c2d193c522f0f050df5e417/Kapitel_20_01_Besucherzahlen-pdf-data.pdf (дата звернення: 21.02.2024).

35. Die Geschichte der Stubnitz. *MS Stubnitz - Kulturschiff und Industriedenkmal*. URL: <https://www.stubnitz.com/story.html> (дата звернення: 06.04.2024).

36. Germany - UNESCO World Heritage Convention. *UNESCO World Heritage Centre*. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/de> (дата звернення: 18.02.2024).

37. Geschichte. *Barockschloss Moritzburg*. URL: <https://www.schloss-moritzburg.de/de/schloss-moritzburg/geschichte/> (дата звернення: 27.04.2024).

38. Geschichte. *Frauenkirche Dresden*. URL: <https://www.frauenkirche-dresden.de/geschichte> (дата звернення: 20.02.2024).

39. Global and regional tourism performance. *UN Tourism | Bringing the world closer*. URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance> (дата звернення: 30.03.2024).

40. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : від 23.05.1949 р. : станом на 19 груд. 2022 р. URL: <https://www.bundestag.de/gg> (дата звернення: 20.03.2024).

41. HanseKulturFestival Lübeck vom 7.–9. Juni 2024. *Die offizielle Tourismussseite der Hansestadt Lübeck*. URL: <https://www.luebeck-tourismus.de/kultur/hansekulturfestival> (дата звернення: 06.04.2024).

42. Hotel Laimer Hof. *Hotel Laimer Hof*. URL: https://www.hotellaimerhof.de/?_gl=1*1gg2lks*_gcl_au*NzAxMzI3NTc4LjE3MTU1OTMzMzMDk (дата звернення: 19.04.2024).

43. ERLEBEN SIE DIE FASZINATION DES FACHWERKS. *Deutsche Fachwerkstrasse*. URL: <https://www.deutsche-fachwerkstrasse.de/> (дата звернення: 31.03.2024).

44. Kaiserburg Nürnberg | Historischer Überblick. *Bayerische Schlösserverwaltung*. URL: <https://www.kaiserburg-nuernberg.de/deutsch/burg/index.htm> (дата звернення: 20.02.2024).

45. Klima-Aktivisten besprühen Brandenburger Tor mit Farbe. *Nachrichten aus Berlin und Brandenburg / rbb24*. URL: <https://www.rbb24.de/panorama/beitrag/2023/09/berlin-klima-protest-letzte-generation-brandenburger-tor-mit-farbe-besprueht.htm/listallcomments=on.html> (дата звернення: 21.04.2024).

46. LUDWIGGALERIE Schloss Oberhausen. *LUDWIGGALERIE Schloss Oberhausen*. URL: <https://www.ludwiggalerie.de/de/museum/ludwiggalerie-schloss-oberhausen/> (дата звернення: 23.05.2024).

47. Melodien am Märchenschloss. SOMMER. NACHT. MUSIK. *Muensterland*. *Das gute Leben*. URL: <https://www.muensterland.com/tourismus/orte-muensterland/orte-staedte-im-muensterland/nordkirchen-tourismus/veranstaltungen-nordkirchen/sommer-nacht-musik/> (дата звернення: 06.04.2024).

48. Staatliche Museen zu Berlin: Rundgänge. *Staatliche Museen zu Berlin*. URL: <https://www.smb.museum/online-angebote/ausstellungen/rundgaenge/> (дата звернення: 20.04.2024).

49. Tourismus. *Statistische Ämter des Bundes und der Länder | Gemeinsames Statistikportal*. URL: <https://www.statistikportal.de/de/tourismus-und-gastgewerbe/tourismus> (дата звернення: 12.05.2024).

50. Tourismus. *BMWK - Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz*. URL: <https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Dossier/tourismus.html> (дата звернення: 16.03.2024).

51. Schlosslichtspiele. *Karlsruhe / Schlosslichtspiele*. URL: <https://www.schlosslichtspiele.info/> (дата звернення: 01.04.2024).

52. Urlaub in Deutschland. Wichtige Zahlen und Fakten zum Reiseland in der Mitte Europas. *deutschland.de*. URL: <https://www.deutschland.de/de/topic/leben/reisen-nach-deutschland-beliebte-urlaubsziele> (дата звернення: 30.03.2024).

53. Übereinkommen zum Schutz des Kultur- und Naturerbes der Welt : of 16.11.1972. URL: https://www.unesco.de/sites/default/files/2018-02/UNESCO_WHC_Übereinkommen%20Welterbe_dt.pdf (дата звернення: 17.03.2024).

54. Übereinkommen zur Erhaltung des Immateriellen Kulturerbes. *Deutsche UNESCO-Kommission*. URL: <https://www.unesco.de/kultur-und-natur/immaterielles-kulturerbe/immaterielles-kulturerbe-weltweit/unesco-uebereinkommen> (дата звернення: 18.03.2024).

55. Über uns. *Deutsche Stiftung Denkmalschutz*. URL: <https://www.denkmalschutz.de/ueber-uns.html> (date of access: 27.04.2024).

56. Virtueller Rundgang. *Deutsches Panzermuseum Munster – Die offizielle Webseite des Panzermuseums*. URL: <https://daspanzermuseum.de/virtueller-rundgang> (дата звернення: 04.05.2024).